

EESTI KIRJANDUS

SISU:

- A. ORAS: Märkmeid Aino Kallase puhul. (Pildiga.)
- A. PALM: Tähelepanekuid eesti memuaarkirjanduse arengust ja laadist.
- B. SÖÖT: Tõsielulisi elemente Pedro Krusteni romaanis „Vehkle-mõisa aednik“.
- B. SÖÖT: Joh. Aaviku tõlked E. A. Poe proosaepikast.
- M. JURMA: „Nobeli Laureaatide“ III sari.
- R. HALLIMÄE: Gunnar Gunnärsson — õndsad on lihtsameelsed.
- A. KAAL: Kunstiühing Pallas 1918—1938.
- Eesti raamatute üldnimestik 1937. a. alates. 11. poogen.

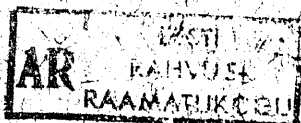
№ 7

28. juuli

1938

EESTI KIRJANDUSE SELTSI VÄLJAANNE

Ar 938P
Eesti

Aino Kallas

EESTI KIRJANDUS

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KUUKIRI

TARTUS

JUULI 1938

NR. 7

MÄRKMEID AINO KALLASE PUHUL.

Elame ajal, mil vähemalt meie omas proosakirjanduses ikka olulisemaks saab praegune hetk oma pealetükkiva pinnareaalsusega, oma kireva pildistikuga, oma probleemidega, mis iga kord ei paista väikesena, kuid siiski harva küünivad inimelu keskusse. Minevikku kujutades ei otsi me kuigi sageli selle sündmuste taga peituvat üldinimlikku sisu, vaid pigemini oma praeguste rahvuslike glorifitseerumisigatsuste pettepeegeldust. Süvenemistung ei ole meie proosas kuigi tugev. Tõsi küll, selles kõiges on robustsust ja vitaliteeti, mis võib viivuks haarata ja mis mitmelegi kirjanduslikule ühapäevaliblikale ajutiselt on hankinud lugejaskonna, kõlava nime ning auhindade oreooli ja tegelikud tulud. Ent raske on kujutella, et näiteks kümne aasta pärast sellest hakkaja sule ning kuuleka fantaasiaga loodud raamatute-tulvast jääb järele palju muud kui ebamäärast mälestuste auru. Või kui jääb midagi püsima, siis arvatavasti mõni vähe tähelepanu leidnud teos, mõni peen Peet Vallaku novell, mõni essee või reisikirjeldus, milles analüüs on sügavam ja kirjeldus ehtsam, mõni August Annisti kultuurieritlus, mõnikümmend või -sada süvenevat lehekülge Tuglase „Väikesest Illimarist“, mõni Hindrey lühem toode, võib-olla veel mõnda muud — kuid mitte need veepuutuslikud romaani-voolud, mille segasusest ähmub maitse ja lämbub vastuvõtlikkus.

Sügavus ja kvaliteet ei ole hinnas, laius, lööksõnalisus, iseteadva vastutustundetuse elaan „vallutavad“ me kirjanduselu, meie kirjanduslikud riigikohtud, suurelt osalt ka meie arvustuse. Keset seda kahjuks liigagi tõelist fantasmagooriat on hea mõnekski tunniks jälle pöörduda millegi tõsisema, tahtmusilt ja teostusilt ehtsama poole. Aino Kallase toodang pakub selleks võimalust.

Meil ei ole sellest viimasel ajal palju kuulda. Kuidas olekski see võimalik? Kui meie kirjastused plaanitsevad luksusvälja-

andeid, siis viirastuvad neil ees fooliokaustalised „monumentaal-üllitised“. Suurekaustaline kvart kipub tunduma liiga väikesena — ja seda mitte seevõrra kirjastajate kui publiku maitse tõttu. Või eksitakse ehk siiski viimase suhtes? See oleks rõõmustav üllatus. Oktaav, võib-olla isegi duodeets, sada lehekülge sundusliku kolme- kuni viiesaja asemel — kui hakkaksime kord harrastama neid, siis vahest pääseksime praegusest kvaliteedikriisist.

See on pikk ja süngevõitu sissejuhatus lühikesele kirjutisele Aino Kallasest. Kuid selle soome-eesti kirjaniku teoste väline kaust on piltlikult öeldes alati kaldunud duodeetsi poole, kuigi see sisemiselt mälus veel kümnete aastate järel ikka veel võib kangastuda foliandina — vanapärasena, suuretrükilisena, täis keskaegseid illumineeritud initsiaale. Eriti tema pärastsõjastes teostes on igal sõnal kaalu ja tagapõhja, iga lehekülje taga nägemust, iga tervikulise toote taga seda müüti, mille Tuglas omal ajal kuulutas kirjanduse suurimaks ideaaliks.

Aino Kallase looming on peaaegu alati hoidunud eemale sellest, mida parajasti nimetati „aktuaalseks“. Ta on seda teinud just sellepärast, et teda kiskus enda poole teise, ülehetkelise, püsivama aktuaalsuse magnet, jõud, mis ei lubanud võnkumist perifeeria ühest äärmusest teise, nagu see on tavaline neil, kelle eesmärgiks on alati vahelduva tänapäeva menu. Tema kirjanduslikku hoiakut on kord kiitvalt, kord laitvalt nimetatud stiliseeringuks. Et see aga on ehk siiski midagi muud — et see on loomu- ja temperamendipärane stiil, mida kirjanikul on tulnud teostada tahestahtmata, kui ta ei soovinud saada iseenda reetjaks, seda vähemalt nüüdne generatsioon nagu ei aimakski. Ühelt poolt „Ümera jõel“, teiselt poolt, ütelgem, kas või „Mare ja tema poeg“ — kontrast on suur, nii sisult kui menult! Siin vormitust, ebapsühholoogilisust, võltsi, kuid ühtlasi heldekäeliselt puistatud „olustikku“, patriootilisi lahingustseene, naisehinge imelisi metamorfoose päev otsa palveid pomisevast nunnast ürgseks eesti vakra sõduritüübi kaaslaseks — seal olustikku ainult minimaalsel määral, dialoogi otse ballaadilises nappuses, ning naisehinges kire järjekindlust ja jõudu, mis Sakala vanema emanda tõukas isegi reetmisele. See kontrast on õpetlik, niisama õpetlik nagu avaliku arvamuse reaktsioon. Muidugi võitis positiivselt hõiskav hurraa.

Tollekordne avalikkuse käitumine on patt, mis on veel lunastamata. Seda lunastada ongi raske, ja praegu puudub vist selleks kaldumus. Need, kes on selles kõige rohkem süüdi, on selle arvatavasti juba unustanud, sest see on ainult üks number nende

saavutuste pikast nimestikust. Kuid nii kergesti säärased asjad siiski lõplikult ei unune. Tolleaegse rünnaku ohvrile on need sündmused isiklikult siiski auks.

Tuletagem meelde, mida Aino Kallas meile tähendab. Soomlasena ta on alati jäänud ametlikult väljapoole meie kirjandust, aga kui ta oleks olnud eestlane, oleks teda ammugi tembeldatud üheks meie klassilisimaks klassikuks. Tegelikult on ta ju kogu aja kuulunud meie kirjandusse ja meie kultuuriellu, isegi rohke- mal määral kui mõned meie omad nimekad autorid, keda mainib igäüks, kes tahab meenutada mõnd tõesti esinduslikku kuju. Aino Kallas erineb oma „Noor-Eesti“-aegsetest puht-eesti kolleegidest muuseas selle poolest, et ta algusest peale oli maailma kultuuri täis imbunud, ilma et see talle oleks tarvitsenud tunda erilise saavutusena. Tal ei olnud vajadust Euroopat imiteerida, sest Euroopa oli tal veres. Sellesama tõttu aga suutis ta meie elu — eriti temale lähedaseks saanud Saaremaa külaelu — vaadelda hoopis teravamalt ja kujutada ilmekamalt kui nood meie noored Olümpose ründajad, kes uduselt, kuigi innukalt ekslesid keset „aateid, vaateid, nägemisi, tegemisi“. Kui vahedajooneliselt ei kerki meile tema varasemastki toodangust esile mõni saarlaskuju, milles ei ilmne mitte ainult indiviid, vaid ka selle tagapõhi — ümbrus, ajalugu, tõug! Bernhard Riives on — loodetavasti — läbini eestiline tüüp, kuid kes meie omadest inimestest oleks teda kujutanud nii reljeefselt, nii süveneva lakoonilisusega, nähes temas kogu meie sajandeid kestnud passiivse vastupanu järsku aktiivseks sirutuvat kehastust? Et seda teha, selleks oli tarvis küpsust, perspektiivi, kuid ühtlasi — seda ärgem unustagem — tulist sümpaatiat meie rahva vastu. „Mare“ puhul olime selle täiesti unustanud.

„Noor-Eesti“ arenguagade kirevust üle mitmekümneaastase vahemaa silmitsedes hakkab üsna eriti silma, kui selgejooneliseks kujunenud oli Aino Kallas juba tollal. Tema ja Tuglas olid siis väljapaistvaimad esseistid, kes käsitlesid eesti kirjandust, sest Suitsu esseistlik toodang piirdus peamiselt õhutatavate või sõitlevate ääremärkmetega. Huvitav on tähele panna funktsioonide jaotumist nende kahe kriitiku vahel. Tuglas tegi küll kokkuvõtteid, kuid poleemilise ja pedagoogilise eesmärgiga. Kui ta analüüsis Vildet ja Petersoni, siis osalt vist küll analüüsi enda pärast, kuid suurelt osalt ka selleks, et jagada oma eelkäijatele stiiliõpetust. Need õppetunnid olid paratamatud ja neil on olnud meie kirjanduse arengus suur osa etendada, kuid üldpildi reljeefsus kannatas selle all. Tuglas kindlasti tahtis olla objektiivne, kuid võitluseõhinas ta seda täielikult ei suutnud.

Tal oli tarvis selgitada endale ja teistele edaspidiste pingutuste suunda ja mõtet. Aino Kallas seda Koidulat analüüsis ei teinud. Teda huvitas ja kütkestas luuletaja kuju nii psühholoogilise nähtusena kui selle ümbruse ja pinna tulemusena, kust ta oli võrsunud. Poleemiline ja õpetlik noot puudus. Vaatlejal oli distantsti, ta mõistis oma käsitluseseme puudusi, kuid nägi samuti selles toimuvat üldinimlikku, kuigi ühtlasi ka spetsiifiliselt eestilist draamat, mille kaasnähtuseks olid nii puudused kui voorused. Ta lõi sügavalt meelde sööbuva pildi, mis oli puhtajoonelisem kõigest selletaolisest, mida tootsid meie omad ajud. Oleks asjatu eitada, et sellel meie kirjanduslikus ja kultuurilises arengus oli olulist tähtsust. Need selged ja tulised leheküljed tõstsid meie Koidula paljude intelligentide silmis tollest läägeks idealiseeritud ja tuhmiks tsiteeritud „Emajõe ööbikust“ tõeliselt inimlikuks kujuk, kelle elus oli pettumust, kelle luules oli tuiget ja hõõgust. Ning ka „Noor-Eesti“ ise sai meile plastiliselt tajutavaks alles Aino Kallase esseedekogu kaudu. Selle dünaamikat muidugi tajusime juba varem.

Ma ei hakka eriliselt toonitama seda, mis Aino Kallas on teinud väljaspool meie piire, meie maa ja kultuuri tutvustajana. Sellel alal ta on algusest peale olnud väsimatu ning see tema tegevuse külg moodustab pika, põhjalikku käsitlust vajava eripeatüki. Eriti pärast oma teoste pääsemist suurrahvaste keelepiirkondadesse on ta meile kindlasti hankinud rohkem sõpru kui senini ükski teine kirjanik. Peatun pigemini lühidalt viisil, kuidas ta oma hilisemas toodangus on valgustanud meie maad ja minevikku.

Väljast tulnuna ta on olnud huvitatud ka neist, kes meie maad vallutades jäid siia, moodustades rahva ülemkihi. Hoopis teisiti kui ükski baltlane, objektiivsemalt kui meie seda ise oleksime teinud, hakkas ta kujutama siinsete valitsejate-muulaste hingelu sajanditetagusest perspektiivist. Nähes neid inimestena, eritles ta erakordse süvenevuse ja teravapiirdelisusega sotsiaalsete eelarvamuste konflikti tolle ürgsega, mis võib esile puhkeda keset paatunuimatki parunluskeskkonda. „Barbara von Tiesenhusen“, „Reigi papp“ on nende analüüside haaravaimad tulemused. Ajaloolast sealjuures arvatavasti huvitab eeskätt täpsuseaste, millega ta on suutnud ellu äratada mineviku olukorrad, kirjanduslikuma vaatekoha harrastajat seevastu peamiselt üksnes seevõrra, kui see täpsus meis äratab usaldust kirjeldatava vastu. Oma isiklikkude muljete kohta pean ütlema, et see usaldus on täielik. Harvade joontega, kuid väga reljeefselt on ta oma proosaballaadides osanud anda aimu taustast, millel tege-

vus toimub. Eriti meisterlikult teeb ta seda „Püha Jõe kättemaksus“, kus tagapõhjaks olev rahutu, kääriv rahvas moodustab selle jutustusdraama ühe dramaatilisima sugeme. Võitlust end eelarvamustest ning ebauskudest vabaks pidava, kuid tegelikult ikka rohkem nende magnetiseeriva mõju alla sattuva välismaalasest kangelase ning maa ja rahva enda õhkkonna vahel esitatakse ses inspireeritud meisterlikkusega. „Imantis ja tema emas“, mille teema on puht-eesiline, kuigi jutustaja pole eestlane, kerkib läbi võõrrahvusest vaateleja esituse seda selgemini silme ette midagi oma reetlikkuseski suurejoonelist ja heroilist meie mineviku kujudes. Imant on saagade noorelt surev sangar, Mare nende tumedate jõudude tahtmatu tööriist, kellede läbi sangarid muinaslegendides hukuvad. Otse absurdne on näha selles meie ajaloo teotamist! Kuhu jääks skandinaavia saagade kangelaskujude ülemaine helk, kui selle säravust ei tõstaks tausta ja nende eneste saatuse tumedus? Ning kui ebahuvitav, kõigepealt aga, kui ebausutav oleks meie mineviku käsitus, kui selles puuduks süü ja lunastuse probleem — kui me kirjaniku kujutuses aina vallutaksime maid, aina võidaksime kuulsust ja meretaguseid linnu, aina purjetaksime üle merede suurtegedele vastu! Sellest võltspaatosest ning pseudoposiitivsest idealiseeringust on Aino Kallas hoidunud. Selle eest ta aga on näidanud, et ka meie maa muinaspõlvi saab käsitleda tõelise monumentaalsusega, säilitades neil siiski inimlikud omadused. Shakespeare'i Richard III on roimar, samuti nagu Macbeth, kuid tema Henry V ei saa nendega sügavalt inimlikkusest võistelda. Ainult sealt, kus nähakse ka hinges peituvaid kuristikke, võrsub suurim luule, sest ainult siis pääseb täiel määral esile ka hinge kirkam külg. Neid mõlemaid on Aino Kallas meie mineviku kujudes suutnud mitte ainult näha, vaid ka suure mõjuvusega esitada, kuid tänuks oli — „Mare ja tema poja“ vastuvõtt. Nii koheldi omal ajal Aleksis Kivi, kui ta ei teinud oma „Seitsmest vennast“ vooruse kvintessentse.

Aino Kallast on alati kiskunud inimpsüühi hämarikkude uurimisele. Teda huvitab otse kirglikult see peidetud põhi, kust võrsuvad meie teadlikud teod, samuti nagu need teod, mida saadame korda otseku pool-unes, vastupanematute impulsside sunnil. Hämmastava järjekindlusega on ta selle probleemiga tegelenud, kuid samuti üllatavalt raudse enesedistsipliiniga on ta hoidunud langemast tollesse psühhoanalüütiliste puuringute umbrägistikku, millesse vist küll umbes veerand vähegi arvessevõetavast pärastsõjasest Euroopa kirjandusest on vajunud suurema lämbumissurma. Kui erakordse jõu ja lakoonilisusega ta

vahel oskab paljastada tungide sünget mängu, seda näitab tema „Batseba Saaremaal“ — antiikne tragöödia vaevalt ühes vaatuses, duodeetskõiteke monumentaalse fooliosisuga. Kuid võib-olla tema suurim saavutus sellel alal on tema „Hundimõrsja“. Selles elame tõesti kahe maailma vahel. Hinge öine ja päevane maailm sulavad kummaliseks videvikuks. Ning siiski on kõik äärmiselt selge ja distsiplineeritud. Väikese vihu kaante vahele, klassiliselt puhtaisse lauseisse on suletud kõigi viirastuste ning öönägemuste imelikult lainetav udustik.

Seda järjekindlust, seda sisaldusrikkust, seda sisekutsumuse andunud kuuldavõtmist tuleb tunnustada ja imetella. Mitte juhuslikult ei ole Aino Kallase teoste vastuvõtt euroopa arvustuse poolt olnud nii kadestatavalt hea. On olemas teisigi kirjanikke, keda lugedes tunned tõelise originaalsuse ja siiruse hõngu, kuid liiga sageli nad ei suuda või ei vaevu oma ehtsaimat välja koorida juhuslikkuse pealiskihist. Mõnele kõige hinnatavamale ja loetavamale meie omast rahvusest autorile tuleb just seda ette heita, kuid seesama etteheide tabab ka enamikku praegustest kirjanikest üldse. Täitematerjal, ebamääraselt tuntud, nähtud ja kujutatud kohad, tihenduse puudus on ju õieti kirjanduse tavalisimad vead. Kui neist algusest peale piinlikult ei hoiduta, võib hõlpsasti juhtuda, et hiljem ei suudeta seda enam. Omandatakse kergelt sujuv maneer, mis on maneer, sest et ta ei väljenda täpselt seda, mis hõljub ees, vaid ainult umbkaudu sellele lähenedes käib oma liiga mugavat rada. Pealiskaudsed efektid kipuvad ikka sagedamini asendama seda ehtsamat nägemust, mis tuleb keskendumisest olulisele. Täna loetakse, homme unustatakse — olgu tendents muidu kui kiiduväärne tahes. Millest see tuleb, et saksa kirjanduses on suhteliselt nii vähe tõeliselt püsivat? Osalt kindlasti selle rahva udusest suuresõnalisusest ja kramplikust paljukirjutamisest. Kuid ka mujal on seda võrdlemisi palju. Selle kõige seas p i d i silma paistma Aino Kallase kristalliseerunud, kontsentreeritud kunst.

Seda õppetundi on alati põhjust meelde tuletada, eriti aga praegu selle kirjaniku aupäeva puhul. Tema on neid puhtalt ja täielikult kujunenud sõnakunstnikke, kes kõlbavad katsekiviks ja eeskujuks. Ma ei usu, et kellelgi maksaks jäljendada temale eriomaseid žanre. Nende alal ei jää tema enda laadis enam midagi teha. Kuid temalt võib õppida vaimu ja meetodit praegustel tõsise vaimsuse alal nii meetodilagedatel aegadel. Usun ühtlasi, et meie noorem põlv jälle hakkab tundma sümpaatiat selle inimhinge tuumnähtuste taotluse vastu, mis on väärtuslikum kui kõik

päevapildistus või kui ainult ühe õhtu (=aasta, aastakümne) tarbeid teeniv kirjanduslik teatridekoratsioon.

Usun, et meie kirjandus on oma vahepealsest pinnastumise ajajärgust välja jõudmas. Juba näeb eriti nooremate seas tõelise tihenduse, tõelise süvenemise tunnuseid ning vastavalt juba ka väljapaistvaid saavutusi. Meil on tulnud iseseisvuseaastatel palju materjali läbi töötada, kontakti astuda oma riigi varem ainult väga osaliselt tunnetatud reaalsusega. See ülesanne oli niivõrd lai, et osalt saab vabandada paljude tulemuste pinnalisust. Nüüd tuleb jälle ekstensiivsuse asemel suund seada intensiivsuse poole. Üheks selles suunas võimalike saavutuste osutajaks on kindlasti Aino Kallas, kes meie vaatekohalt õnneliku saatusjuhu tõttu on saanud samavõrra eestlaseks kui ta on soomlane. Meie edaspidises arengus tema eeskuju võib veel etendada suurt osa. Kahtlemata on see tunduval määral ka tema teene, kui meil uuesti aukohale pääseb dantelik-shakespeare'lik-goethelik „müüt“.

Ants Oras.

TÄHELEPANEKUID EESTI MEMUAARKIRJANDUSE ARENGUST JA LAADIST.

2.

2

Tüpoloogiat.

Kui vaadelda meie juba võrdlemisi suureks paisunud memuaarkirjanduse hulka, siis paistab siin silma õige suur välisvormiline ja sõnastus-stiililine mitmekesisus. Memuaarkirjandusele ei ole suudetud püstitada kindlaid vormitunnuseid, nagu need kehtivad näit. novelli, draama, teadusliku monograafia kohta. Memuaar on seega suhteliselt vaba, vahel amorfnegi vorm.

Meie algupärasest ja tõkelisest memuaarkirjanduses võime eraldada terve rea alaliike: siin on päevaraamatuid, autobiograafiaid, üldise iseloomuga vanapõlve- või elulõpumemuaare, teatavat ajaloojärku või eriküsimust käsitlevaid üksikisiku mälestusloikeid, ajalooliste sündmuste või isikute ümber rühmituvaid memuaarikogusid, dokumentide publikatsiooniga liituvaid mälestussugemeid jm. Ja stiiliamplituud ulatub teaduslik-kainest ilukirjanduslikuni, mis põhjustab piirjoone tõmbamise vajaduse ilukirjanduse ja ilukirjanduslike memuaaride vahele. Lõpuks on memuaaridel enam või vähem tihedaid kokkupuuteid

reisikirjelduste ja kirjavahetustega. Peatugem järgnevas põgusalt äsja nimetatud liikide ja vahekordade juures, neid vaadeldes ja hinnates.

Memuaare võib kirjutada pikemat või lühemat aega pärast sündmusi. P ä e v a r a a m a t oleks mälestuste üleskirjutamine otsekohe või võimalikult varsti peale sündmusi ja tähendaks memuaaride avaldamist nii öelda tilkhaaval. Õieti on päevaraamat primaarseim ja lihtsaim memuaaride vorm, mida oma lõbuks laialt harrastatakse, eriti nooreas, mida teatavil aegadel on harrastatud päevamoena. Tema peapuuduseks on, et värskelt üle elatud sündmuste ümber puudub hindamiseks vajalik ajaline kaugus ja perspektiiv. Ent teisest küljest on päevaraamatu vormil üsna suured paremused teiste memuaariliikide ees. Siin saavutatakse andmete suurem konkreetsus ja täpsus, muljete ja arvamuste vahenditus ja värskus, tabatakse elutundelisi ja meeleolulisi varjundeid. Neis väljendub vastava silmapilgu mõtteviis, nad on võrreldavad päevapiltliikude momentvõtetega. Säärastel finessidel on sageli suur väärtus. Muidugi ei tohi päevaraamatus fikseeritud üksikasjade tähtsust üle hinnata ega silmapilklikke mõtteid ja seisukohaavaldusi pidada püsivaiks vaateiks. Et päevaraamatuid ei kirjutata otse avaldamiskavatsusega, siis ollakse neis läbistikku otsekohesem, tuntakse vähem kiusatust ilustamiseks või salgamiseks. Päevaraamatud käsitlevad harilikult mõnd ajaliselt piiratud järku või sisaldavad tähelepanekuid ameti-, kutse-, huvialalisest vaatenurgast. Muidugi leidub ka hoopis üldisi käsitlusi, kuid haruldased oleksid juhtumid, et keegi kogu oma elu selle mitmekülgsuses ja ulatuses oleks kirjutanud päevaraamatu kujul. Meil on üldise tähtsusega päevaraamatuid esialgu väga vähe kirjutatud ja avaldatud. Meil leidub trükitult näiteid vaid poliitilisest (Poska, katkendeid M. Martnalt, Th. Poolilt, A. Tõnuristilt jt.; võiks ehk arvestada siin ka J. Luiga „Poliitilisi päevamuresid“) ja endaeluloolisest päevaraamatust (P. Org). Käsikirjaliste seas on näiteid üldisest ametialalisest (Jõgeveri käsikirjaline päevaraamat) ja intiimsest päevaraamatust (sisuks isiklikud läbielamised, eneselahangud, märkmed nähtust, loetust; siia kuuluksid K. J. Petersoni päevaraamat, Jannseni „Diarium“, Aspe päevik jms.). Ent täiuslikem teos selles liigis pole mitte algupärane, vaid tõkeline töö — prantsuse diplomaadi M. Paléologue'i päevaraamat Vene riigist Maa-ilmastõlkes, millelt eeskujuna võtmise oleks viljakas. Võiks arvata, et kõige väärtuslikum viis memuaare kirjutada oleks see, kui neid kirjutataks pidevalt, seejuures tehes pikemate vaheaegade tagant kokkuvõtteid, ja kui elu lõpul mahti leitaks selle mater-

jali põhjal anda midagi sünteetilise kokkuvõtte taolist kõigest nähtust-kuuldust-tehtust.

Vanaea- või elulõpu-mälestused, mida päris-memuaarideks peetaksegi, on meil vaevalt harilikumad kui päevaraamatud. Need oleksid säärased mälestused, milles autori isik tagaplaanile jäetakse, aga seda rohkem rõhku pannakse ümbritseva elu ja sündmuste esitamisele, milles autor osaline oli. Siia kuuluvad ehk H. Rosenthali, A. Jürgensteini, Jakob Liivi, H. Prantsu mälestused, tõlkeist näit. Bellegarde'i, Witte tööd. Selle memuaariliigi paremuseks on, et neid kirjutatakse eas, kus elutöö tuntakse lõpule jõudvat ja avalikust elust erru tõmbunult võib eluküpse ja rahuliku objektiivsusega hindavalt tagasi vaadata elu tööle ja kogemustele. Nüüd on olemas perspektiiv, nüüd saab mälestusi esitada süstemaatiliselt ja terviklikult, nüüd võib sündmuse valida, mistõttu neisse satub vähem juhuslikku ainet, nüüd on võimalus teatavaist vaatekohtadest analüüsida, võib tõmmata peajooni pikematest ajajärkudest. Vanaea-mälestuste vorm on memuaarkirjanduses nõudlikumaid ja keerulisemaid. Need mälestused on väärtuslikemad, kui nad on kirjutatud õigeaegselt (s. o. kui ei lükata nende kirjutamist päris raugaikka või kui ei jääda hoopis hiljaks; nii on mitmel jäänud mälestused hoopis kirjutamata, teistel — näit. P. Org, A. Kitzberg, H. Prants — aga pooleli) ja kui nende kirjutamist on elu jooksul mõnevõrra ette valmistatud (päevaraamatulised märkmed). Raugaea-memuaarid, eriti kui need on kirjutatud ilma elu jooksul tehtud eeltöödeta, on kaunis tihti päris puudulikud ja vähepakuvad. Elulõpumemuaaride suuremaks puuduseks ongi, et neis puudub vahenditu värskus, sest nii elamuslikud kui elutundelised ja maailmavaatelised varjundid on tuhmunud, detailid kadunud — mälu täpsuse nõrgenemise tõttu; eluvaade on ehk vahepeal muutunud; vanaduses tekib sageli teatavaid kinnisideid; esitatakse palju üldkohti, raamatuist loetu kokkuvõtteid; püütakse vahel oma vigu õigustada, end avalikkuses rehabiliteerida; neis on liiga tihti allakäiva vaimu hõredust ja mõnikord raugaea lapselikkust, rääkimata faktilistest vigadest. Üht või teist siin mainitud puudustest võib konstateerida näiteks Bellegarde'i, samuti Witte mälestustes, meie omadest leidub selliseid nõrkusi Jakob Liivil jt. — Mälu täpsus ja püsivus on muidugi suurel määral isikupärased võimed, olenedes üldisest andekusest, huvidest ja vaatluste algupärasest teravusest. Kuid ikkagi (seda õpetavad isiklik kogemus ja psühholoogilised katsed), mida rohkem aega on möödunud sündmusest, seda nõrgemaks jääb mälu pilt ja seda enam tekib mälu väärendust. Ajaloo

seisukohalt, mis hindab kõige väärtuslikumaks vahendituid ning värskeid teateid ja vaatlusi, on säärastes memuaarides avaldatud andmed tunduvalt vähem usaldatavad kui päevaraamatulised teated.

Vanaea-memuaaridele lähedased, nendega sageli kattuvad on autobiograafiad. Neis on, vastandina eelmisele, autori isik ja temaga seotud sündmused esialal. Siin käsitletakse väliste kogemuste ja sündmuste asemel enam enda vaimu- ja tundeelu, taotletakse ennast kritiseerida, enda elu tabada ja liigitada. Nii lähtub autobiograafia kirjutamise vajadus inimese ürgsest tungist enda mina tunnetada ja avaldada. Kui elulõpumemuaare või muid mälestusi võiks kirjutada iga harilik surelik, kelle isik meid suurt ei huvita, aga kes on osanud tähele panna isikuid ja sündmusi enda ümber, siis autobiograafia on mõeldav ja väärt ainult siis, kui seda on kirjutanud tõeliselt suur ja silmapaistev isiksus. Sellised autobiograafiad avavad meile suuri isiksusi, näitavad nende individuaalset võitlust olemasolu eest, nende tegevuse motiive ja üldse isiku osa sündmustes. Memuaarid üldse ja autobiograafiad eriti on harilikult paljastava iseloomuga nii enda kui teiste suhtes — ollakse otsekohesem ja intiimsem, kui see on võimalik eluvõitluses, väljendatakse ütlemata jäänud mõtteid ja vaateid, antakse poliitilise võitluse taktika põhjendusi jm. Ent paraku avatakse end siingi enamasti poolikult ja nii, et enda isik ja tegevus leiab soodsamat valgustamist. Kuid juhul, kui on tegemist suurepüüdelise ja tõeliselt suure isikuga, mõjub tema elukäigu ja mälestuste lugemine kasvatavalt, eeskujul andvalt, lugeja mõtteid ja harrastusi suunavalt. Ses suhtes on eeskujulik Masaryki elulugu. Autobiograafia eeldab rahulikku endassesüvenemist. Seepärast neid kirjutatakse peamiselt pika rahuliku kultuurilise arengu aegadel. Sõjad, revolutsioonid ja muud murrangusündmused ei anna endassesüvenemiseks mahti, siis ilmub tavalisi poliitilisi ja sõjamemuaare. Autobiograafia puudused on üldiselt samad mis vanadusmemuaaridel. Lisaks võiks tähendada, et just isikliku elu ja töö hindamisel võib kõige kergemini eksida. Pealegi on teistel raske, kui mitte võimatu, autorit kontrollida.

Autobiograafia kui memuaariliik on põlisvana vorm, mis suguse liigi kuulsamaiks esindajaiks oleksid Augustinuse „Confessiones“, Rousseau „Confessions“, Goethe „Dichtung und Wahrheit“, aga ka Dante, Petrarca, Chateaubriand'i, Tolstoi jt. tööd. Neist on eriti Petrarca ja Rousseau mõjutanud autobiograafiade kirjutamist, kui mehed, kes on õpetanud uut isiksuse hindamist.

Nagu elulõpumemuaare, nii ka autobiograafiaid ilmub meil kasinalt. Alles iseseisvusajal on mõned avalikud tegelased suutnud täita selle kohustuse üldsuse vastu: P. Grünfeldt, A. Kitzberg, K. A. Hindrey, Mari Raamot, J. Pitka jt. Meil on kirjutatud autobiograafia kõige pealiskaudsemaid ja objektiivsemaid liike. Aga just neile maailmakirjanduse kuulsamaile autobiograafiaile, neile suurile enesepaljastusile ja pihtimusile, nagu leiame Augustinusel, Dantel, Rousseau'l, Tolstoil, neile ei leidu meie memuaarkirjanduses mingit vastet.

On päris huvitav konstateerida, et meie memuaarkirjanduses pole säärased tüüpilised memuaariliigid nagu elulõpumälestused, autobiograafiad ja päevaraamatud sugugi ülekaalus, vaid ilmses vähemuses. Seevastu harrastatakse meil mitmesuguseid vahe- ja segaliike. Näit. on meil rohkesti memuaarteoseid, kus probleemiks on teatava kitsama sündmuste-kompleksi fikseerimine, olgu isiklikus või ühiskondlikus elus. Sisuliselt tähendab see oma mälestuste avaldamist osaliselt, teatava lõigu eraldamist oma elukogemustest. Nii käsitlevad Grosschmidt ja Roht Maailmasõda, Käerner ja Vahtra oma noorusaastaid, Kull põrandaalust ja diplomaatilist tegevust, M. Lepp, Tuglas jt. 1905. aastat, Seljamaa 1917. aastat, Martna ärkamisaja ühiskonda, jne. See on kõigiti viljakas avaldusmoodus, sest vaateväli on kitsam ja vaade kontsentreeritum, pealegi kirjutatakse sääraseid mälestusi harilikult varsti peale vastava ajajärgu või sündmuse lõppu isiku elu ja töö jooksul, võites seetõttu täpsuses ja värskuses.

Eri nähtuse moodustavad mälestuste koguteosed, milleks organiseeritakse ja avaldatakse mõne sündmuse, ajajärgu või isiku kohta lühemaid mälestuskirjutisi paljudelt. See meetod on osutunud samuti viljakaks ja sel teel on mõningate kesksete sündmuste, isiksuste või asutiste tundmaõppimiseks mitmekülgset ja väärtuslikku materjali kokku kantud. Nii on tekkinud meil suurepärased materjalikogud nagu (E. Laamani toimetatud) „Mälestused iseseisvuse võitluspäevilt“ I—II (1927—1930, 840 lk.), milles on mälestusi enam kui 60 kaasaeglaselt, või prof. H. Kruusi toimetatud „Punased aastad“ I, 1932. Väheema ulatusega, aga sisukas on ka a. 1923 ilmunud „Iseseisvuse tuleku päevilt“. Ühe asutise ajalugu hulgalistes mälestustes kujutab „Hugo Treffneri gümnaasiumi 50 aasta juubelialbum“ 1933. Koguteoseist, kus teemaks on tähtis avalik tegelane, võiks mainida a. 1934 ilmunud kolme suurt väljaannet: „Konstantin Päts“, „Johan Laidoner“ ja „Anna Haava — Miina Hermann — Aino Tamm“. Need teosed koosnevad siis nn. biograafilistest memuaaridest. Säärast biograafilist mälestusmaterjali ilmub meil iga aasta rohkesti

isikujuubelite jm. puhul ajakirjanduses. Kui avaldatakse mälestusi teistest isikutest nende surma puhul, saame nekroloogi. Memuaarilise iseloomuga nekrolooge eri raamatuna meil pole ilmunud, küll aga ilmub säärast ajakirjus ja ajalehis. Sääraste näitena mainiksin V. Reimani kirjutatud nekroloogi Jaan Bergmannist (E. Kirj. 1916, lk. 346—353).

Meil on lõpuks esinenud veel mõningaid segatüüpemittmes varjundis, mis moodustavad üleminekuastmed memuaarist populaarteaduslikku või teaduslikku käsitlusse. Siin kohtame teoseid, kus mälestused on esitatud segi arhiivdokumentide ja trükitsitaatidega. Säärane oleks A. Piibu „Tormine aasta“, milles muu allikmaterjali seas on õige suurel määral autori enda ja teiste mälestusi. Edasi leidub väljaandeid, kus mälestused asetsevad artiklite ja ülevaadete keskel või sabas. Nii on lugu mitmes juubeliväljaandes, näit. „Kümme aastat. Noor-Eesti 1905—1915“, „Jakob Vestholm ja tema kool 1907—1937“, koguteos „Hugo Bernhard Rahamägi“. Järgneb teoseid, kus mälestused on põimitud pideva ülevaatliku käsitluse sekka, nagu M. Jürisson-Martna „Punased aastad Eestis“, J. Albrechti „Leheküljed Vabadussõjast“, M. Morrisoni „Punane Tallinn“, M. Aitsami „1905. a. Läänemaal“ jm. Seejuures on seda tehtud nii koduselt, ilma allikaid märkimata, et mõnel juhul võimalik pole mälestuste ja muu materjali vahel vahet teha, näit. Morrisoni teoses. — Sellest liigist teadusliku käsitluseni ei ole enam palju maad.

Memuaarkirjanduse stiili ja laadi vaatlusel ei saa mööda teistki äärmusest, nimelt ilukirjanduslikkusest memuaarides. Eriti on tarvis eraldavat piirjoont autobiograafilise ilukirjanduse ja ilukirjandusliku memuaari vahele. Autobiograafilise aine tarvitamine ilukirjanduses on ju harilik ja üldine. Seda on kord varjataval ja vähemal, kord äratuntavamal määral. Näit. „Tõe ja õiguse“ II-s köites (Mauruse gümnaasium), Tuglase „Väikeses Illimaris“, Sillaotsa töös „Viiskümmend“ jm. on endaelulooline ainek väga ilmne. Kuid me ei nimeta neid teoseid ometi mitte memuaarideks. Sest tõsieluline ainek on siin ilukirjanduse nõuete kohaselt stiliseeritud, reaalsed tunnused (isiku- ja kohanimed) on asendatud väljamõeldutega, nii et autobiograafiline andmestik on olnud vaid tooraineks, kuna kirjanduslik kujundus on primaarne ja ainet on kujundatud nii vabalt, et teose kirjanduslik väärtus ei ole kannatanud.

Kuid siit on siiski ainult väike samm memuaarini. Ja selle sammu on astunud näiteks O. Luts. Tema uusimas teoses „Tagala“ sünnib tegevus kõigiti reaalseis ajalis-ruumilistes piirides (1914. ja 1915. aastal Tartus, Peterburis, Pihkvas, Vilnos, Vars-

savis), selles käsitletakse ajalooliselt reaalsed olustikku ja sündmustikku (Maailmasõda), seal esinevad tegelastena reaalsed isikud (muidugi O. Luts ise, siis M. Vunk, L. Olesk, K. Menning, adv. Beek, kindr. Polivanov, Vene keisriproua jt.). O. Lutsu „Tagala“ on kindlasti memuaar. Memuaariks tulekski pidada ainult säärast ilukirjanduslikus stiilis teost, milles autobiograafiline aines on teadlikult väljendatud täpses ajalises (aastarvud, kuupäevad), ruumilises (kohaandmed) seoses, reaalsete tegelastega (õiged nimed), minavormis.

Teiseks erinevuseks oleks, et autobiograafiline romaan või novell kui kirjandusliku loomingu saadus kuulub ilukirjanduse, kirjanduslikus stiilis memuaar aga kui ajaloolise huvi ja harrastuse avaldus ajaloo hulka. Vastavalt sellele allub kumbki liik erinevaile stiilinõuetele, erinevale tõetaotlusele. On mõeldav, et mingi ilukirjanduslik teos ja mingi memuaar käsitlevad sama ainet, kuid see, mis ühele on ainult materjaliks, on teisele väärtus omaette. Ilukirjandus taotleb ju sisemist, kunstilist tõde, ajalugu aga objektiivset, reaalselt tõepärasust. Seepärast ei ole tõsist alust sagedasel praktilikal, mis liigitab memuaarkirjanduse ilukirjanduse lähikonda, kuigi on vaheastmeid, mis sisaldavad üsna suurel määral ilukirjanduslikke sugemeid.

Meil on ilukirjandusliku ilmega memuaare harrastanud peamiselt O. Luts. Aga ta ei ole saavutanud nendega suuri võite. Sest neis ei ole silmas peetud küllaldase hoolega ajaloolise töö taotlemist. Ühtlasi on need teosed ka ilukirjandusena poolikud, sest autor segab kaht meetodit, kaht stiili. Näib nii — mida kõrgem on mingi autobiograafilise teose kirjanduslik väärtus, seda enam kahaneb ta väärtus ajalooallikana ja vastupidi.

Ometi ei tule ilukirjanduslikkust memuaarides eitada ega paheks pidada. Kirjanduslikkus on mõeldav memuaaris koguni kahel kujul. Esmalt võib see seista lihtsalt autori sõnastusstiilis ja jutustamisoskuses, nii et saame kujuka, elava sõnastuse ja ilmeka jutustuse, mis on memuaarile vooruseks, tõstes ta huvitavust ja loetavust. Säärast kirjanduslikkust kohtame paljudes memuaarides; nii peale Lutsu rohkesti veel K. A. Hindrey'l, muidugi A. Kitzbergil, teataval määral M. Raamotil jt. Huvitav on siinkohal märkida, et Hindrey oma „Minu elukroonika“ I-s köites demonstreeris kõrvuti kaht stiili: ta alustas teose autobiograafilise arenemisromaanina (umbes nagu Tolstoi „Lapse- ja nooruspõlv“, aadliümbruse, prantsuskeelsete sententsidega jne.), aga raamatu keskel muutis meetodit, jätkates teost realistliku autobiograafilise memuaarina.

Aga see loov kirjanduslikkus võib esineda ka sügavamal kujul — püüdena aega, olusid, inimesi intuitsiooniga tabada,

nende olemust sügavustes tunnetada, neid n. ö. läbi näha. Säärast kohtame vahel näit. reisikirjeldustes, kus püütakse mingi võõra maa ja rahva kohta sünteesis kokku võtta oma muljeid ja kogemusi ja niiviisi tabada teatava maa ja rahva vaimu, iseloomu, hinge. Näit. taotleb seda F. Tuglas teoses „Teekond Hispaania“, eriti aga J. Semper esseedes „Prantsuse vaim“ või reisikirjades „Lõuna Risti all“ jm. Ja peab ütlema, et seda intuitsiooni on leidnud ka mõnes O. Lutsu varasemas mälestusteraamatus.

Mainisime reisikirjeldusi. Ka nende ja kirjavahetuste vahetunde memuaarkirjandusega tuleks siin puudutada. Reisikirjeldusi on mõnikord arvatud memuaarkirjanduse hulka. Ja selles on ka omajagu õigust. Reisikirjeldustes esineb tugeval määral muljete ja mälestuste elementi ja reisikirjelduste koostamine seisab kaunis lähedal päevaraamatu kirjutamisele. Kuid memuaarides, nagu ajaloos, maksab kronoloogiline printsiip, ainstik järjestatakse ajalist koordinaati pidi. Reaside puhul on teine, ruumiline suund, materjal korraldub ruumilist koordinaati pidi. Memuaaris on esemeks isik, sündmus ajas; reisikirjelduses jäädvustatakse muljeid eeskätt ruumilistest nähtustest. Kuid reisikirjelduseski üks paneb enam tähele füüsilisi nähtusi, teine rohkem kultuurilisi momente. Tavaline reisikirjeldus on lähedasem moodsale maateadusele, aga meiegi reisiliteratuuris on rohkesti neid teoseid, mis lähenevad memuaaridele, näit. eriti J. Semperi ja K. A. Hindrey reisikirjad.

Kirjavahetused asetatakse memuaaridele veelgi lähemale kui reisikirjeldused. Need liigitab otse memuaaride laht-risse näit. „Eesti raamatute üldnimestik“, arvates sinna „Koidula ja Almbergi kirjavahetuse“, „Faehlmanni ja Kreutzwaldi kirjavahetuse“ jm. Seda teeb ka rahvusvaheline bibliograafiline praktika. Ja see on ka omajagu õigustatud.

Tõsi, kirjavahetuse otstarve on eeskätt praktiline. Kirjad käsitlevad oleviku päevaküsimusi, sageli nad on võitlusvahendid, seistes päevapoliitika ja päevahuvide teenistuses. Ent teiselt poolt nad on võrreldavad päevaraamatuga. Ja kui välja antakse tervikuna kellegi tegelase kirjavahetus pärast ta surma, siis sisaldab see tõepoolest üsna lähedast sellele, mida see tegelane oma päevaraamatus või mälestustes oleks võinud kirjutada.

3.

Temaatikat.

Kui vaadelda, missuguseid ainealasid meie memuaarkirjandus on viljelnud, siis leiame siin vähemalt kolm suurt rühma teemasid.

Igas memuaaris on olemas autobiograafiline külg, ühes rohkemal, teises vähemal määral. Endaelulisist sugemeist küllastatud on näit. A. Kitzbergi, K. A. Hindrey, J. Kärneri, O. Lutsu, J. Vahtra, Jakob Liivi, M. Raamoti, H. Prantsu, J. Pitka jt. mälestused.

Teine rühm memuaare oleks see, mis kajastavad tähtsamaid sündmusi või ajajärke kodumaa ajaloo st. Nii kajastab Rootsi aega ja Põhjasõda Käsü Hans, päris- ja teorjuse aega P. Eichenfeldt, ärkamisaega M. Martna, A. Kitzberg, A. Jürgenstein, C. H. Niggol, J. Kurrik, H. Rosenthal, Jakob Liiv, H. Prants, Mari Raamot, venestusaega „Maanpakolainen“, Jakob Liiv, J. Pitka, 1905. aastat M. Jürisson-Martna, M. Lepp, F. Tuglas, J. Lehmann, M. Aitsam, koguteos „Punased aastad“, Maailmasõda E. Grosschmidt, R. Roht, O. Luts, 1917. aasta revolutsiooni J. Seljamaa, koguteos „Mälestusi iseseisvuse võitluspäevilt“, okupatsiooniga koguteos „Mälestusi ...“, E. Lahealu, J. Üksi, Vabadussõda J. Pitka, A. Tõnurist, K. Parts, R. G. Borgelin, O. Tuisk, A. Hinnom, E. Grosschmidt, J. Pert, H. Öun, A. Kuperjanov, „Mälestusi...“. Näeme, kuidas siin memuaarid rühmituvad, kristalliseeruvad ajalooliste murrangjärkude ja suursündmuste ümber. Nii tekib üsna tihe ladestis, mida võiksime kutsuda poliitilisteks, rahvuspoliitilisteks memuaarideks.

Aga on olemas veel kolmaski kiht teemasid — üleisikulised ja apoliitilised. Need on memuaarteosed, mis käsitlevad erialalisi ja elukutselisi küsimusi. Nii leiame kirjanikuslikkude küsimuste käsitlust Jakob Liivi, F. Kulli, P. Grünfeldt'i teostes, koguteoses „Kümme aastat. Noor-Eesti 1905—1915“, teatriküsimusi käsitleb P. Pinna, meresõitu E. Past, J. Pitka, maadlussporti Jaan Jaago, kooli-ala P. Org, A. Jürgenstein, Jakob Liiv, O. Luts, J. Vahtra, koguteos „Hugo Treffneri gümnaasium“, üliõpilaselu H. Haljaspõld, F. Kull, väliseestlust Johan Sepp, diplomaatiat J. Poska, F. Kull, A. Piip, koguteosed „Iseseisvuse tuleku päevilt“, „Mälestusi iseseisvuse võitluspäevilt“, jne.

Siitki juba näeme, et memuaarid ei anna materjale mitte ainult biograafiale ja poliitilisele ajaloole, vaid et neist on huvitatud kirjanduslugu (kirjanike eluloolised andmed, teoste sünilood jm.), filosoofia ja psühholoogia (poliitiline, kultuurliline, kunstiline ideoloogia, autorite hingeelu), kasvatusteadus ja kooliajalugu (see osa on peaaegu igas autobiograafias pikemalt arendatud), kirikuajalugu (märkusi rahva suhtumisest kirikusse, eri usutunnistustesse, pastoreisse jm.), majandus- ja

ühiskonnaajalugu (talurahva olukord, vahekord mõisnikuga jm.), sõjandus (Maailmasõja ja Vabadussõja käsitletud), vähemal määral mitmed muudki alad.

Memuaarides esineb tugevamalt see eriala, missuguselt elukutsealalt on autor ise. Meil on juba sportlase, poliitiku, mere-mehe, kirjaniku, näitleja, sõduri, diplomaadi, väliseestlase, põrandaaluse tegelase, ajakirjaniku, kooliõpetaja mälestusi. Puuduvad aga näit. loomaarsti, juristi, lenduri, autojuhi, põllumehe, arsti, politseiniku, vangivalvuri, rändkaupmehe, suurärimehe, jooksupoisi, päti, hotelli uksehoidja, kelneri, ülikooli portjee, pakikandja ja lugematute teiste elukutsete esindajate mälestused. Kõigi nimetatud elukutsete esindajate poolt kirjutatud mälestused oleksid meile tingimata huvitavad ja väärtuslikud.

Ei tarvitse ka arvata, et memuaaride kirjutamine oleks ainult avalikus elus kõrget positsiooni omanud isikute monopol. Esiteks on küllalt vähetähtsaidki isikuid, kes suuri mehi ja suuri sündmusi lähedalt on näinud ja tundma õppinud ning kel osavust on olnud tähelepanekuid teha ja üles kirjutada. Ja teiseks ei vaja mitte ainult suured isikud ja suured sündmused jäädvustamist. Kui me väikemälestuste varal ei suuda rekonstrueerida seda keskkonda, milles isikud toimisid ja sündmused toimusid, kujutada seda maastikulist tasandikku, millelt kõrged tipud üles kerkivad, siis jäävad need tipud õhku rippuma ilma kandva aluspinnata. Me ei mõistaks küllalt sündmuste põhjusi ega juhtivate isikute teomotiive. Siin võivad just väikeste meeste memuaarid täiendada meie teadmisi, võimaldada täpsemat arusaamist ajastu iseloomust, aja vaimust, luua sündmuste tausta ja tõlgitada neid, osutada tegude, motiivide, isiksuste seoseid. Seepärast, kui mõne memuaarikirjutaja isik on meile vähe tähtis, nii et ta autobiograafia meid ei huvita, siis võib see isik ometi meile väga kasulik olla, kui ta iseennast kõrvale jättes annaks meile täpseid kirjeldusi, teateid, muljeid oma elukutse või tegevuse alalt. Sellest seisukohast isegi näiteks mõne paadialuse või päti mälestused või ta päevaraamat oleksid meile erakordselt huvitavad, eeskätt psühholoogiliselt ja sotsioloogiliselt. Ilukirjanduses ju käsitletakse sääraseid tüüpe, aga need on vaadeldud kõrvalt, intuitsiooniga tabatud, siit aga saaksime autentsemat materjali.

Või veel näide. Meil peetakse ju ametlikku statistikat nakushaiguste esinemise, arstliku personaali arvu kohta, on koostatud maakondade tervishoiulisi kirjeldusi jne. Aga kui võrd tihedat materjali võiks koguda praktiseeriv arst või apteeker, eriti mõnes maajaoskonnas, ainst, millest ükski ametlik statistika aimugi ei anna: tähelepanekuid rahva tegelikust hügieenist.

konkreetses maakohas, elamute tervishoidlikust seisundist, vana-dest ravipruukidest, alkoholi tarvitamise praktikast ja ekstreem-seist nähtustest sel alal, väikelaste hoiust-hoolitsusest, pärilikest tervisevigadest perekondades, tähelepanekuid seksuaalelu alalt jms. Säärast võib iga ametimees oma erialal. Vaja on vaid erk-sat isikut, kes oskab tähelepanekuid teha ja kes viitsib neid üles märkida.

Ja seda oleks tõesti tarvis. Need märkmed ja teated aitaksid konkreetsemalt tabada elu alati voolavat mitmekesisust, säilitada elavaid ja elustavaid inimlikke üksikasju lähemast minevikust ja olevikust, mille eest järgnevad sugupõlvad meile oleksid tänu-likud, kui nad ametlike dokumentide ja statistika kuiva luustiku ümber tahavad luua elavat ja orgaanilist kujutust meie ajast, nagu meie lõpmatu tänuelikud oleme kõigile nappidelegi inimli-kele teatele meie rahva varasemast minevikust. Eriti saab meile sellise ainestiku väärtus selgeks, kui mõtleme, kuidas me kõigest vaevast hoolimata väga puuduliku ja hüpoteeilise ettekujutuse saame muistsest ja isegi keskaegsest eesti ühiskonnast ja hinge-elust.

Niisiis: memuaar on küll ajalookirjanduse ala- ja abiliik, aga ta laseb end avardada lõpmatult ja võib anda ainet ka väga mitme-sugustele muudele teadusaladele.

4.

Kokkuvõtteid ja väljavaateid.

Kokku võttes: Memuaaride tähtsuse hindamises ei maksa liialdada, aga neid ei või ka alahinnata. Nagu rõhutatud, on memuaaridest kasvaval määral huvitatud mitmed teadusalad, kuid eriti suurt väärtust nad omavad ajaloo ja kultuuriloo seis-u-kohalt. Memuaarid oma subjektiivsuse, vaatenurga kitsuse ja väheste nõudluste tõttu ei ole veel ajalugu ise (kuigi mõnel juhul, kui nad käsitlevad ulatuslikumat lõiku, olles sealjuures autoriteetsest sulest, neid võiks pidada isiklikult läbi elatud ja subjektiivselt käsitletud ajalooks), vaid ajaloo eelaste, ajaloo tõlgitseja, valgustaja, ajaloo allikas. Selles mõttes on memuaar-kirjandus lahutamatu osa meie ajaloost. Kuigi meie memuaar-kirjanduse kui ajalooallika erikaal esialgu ei ole eriti kõrge, on ta tähtsus kohati siiski esmajärguline ja asendamatu, nimelt seal, kus arhiivaines ja avalik sõna (ajakirjandus) on kas puudulik või sihilik või mitmel põhjusel muidu moonutatud, nagu suurel määral meie ärkamisaja või õieti kogu Vene aja kohta, aga ajuti

omariikluse ajalgi. Ka ei kajastu ametlikes dokumentides üldse teatavad alad ja rahva elu küljed, mis jääksid seetõttu üldse valgestamata, nagu näit. rahva eraalgatuslik kultuuritöö, ta intiimelu, meelsus, tegelaste elulood jm. Memuaaride tähtsus paistaks meile ehk teravamalt silma, kui kujutleksime, et need meil hoopis puuduksid, — kuidas siis eriti meie kultuuriliste ja rahvuspoliitiliste alade käsitlus jääks lünklikuks ja pealiskaudseks.

Tuleks rõhutada veel eriti poliitiliste ja sõjamemuaaride tähtsust sellest seisukohast, et need võimaldavad viimaste aastakümnete sündmusi ajaloolises perspektiivis ettehaaravalt käsitleda. Siin on memuaaridel väga suur, kuigi provisoorset liialdatud tähtsus, aga see on paratamatu, sest ametlikud arhiivid saavad täiel määral alles aastakümnete pärast kättesaadavaks ja liiga lähedaste probleemidega ei armasta ajaloouurimine tegeldagi. Vrd. siin v. d. Goltz'i raamatu „Minu missioon Soomes ja Baltikumis“ tähtsust Saksa idapoliitika mõistmiseks peale Maailmasõda, Paléologue'i päevaaramatu „Tsaaririik Maailmasõjas“ ja mitme muu memuaari osa Vene ajaloo suhtes Maailmasõja ajal, samuti mälestuste tähtsust meie endi ajaloos kas või 1905. a. sündmuste ja iseseisvusvõitluse kujutamisel. Kuigi meie ajal säilib igasugust allikainest avalikes arhiivides väga tihedalt, ometi ei vähene hoolikalt valitud ja talletatud memuaaraine väärtus ka siis, kui kõik ametlikud arhiivid kord avanevad.

Kõigil neil põhjustel tuleks soovida, et kirjutataks enam memuaare. Tuleks rõhutada seda, et mälestused on kordumatud ja individuaalsed, nagu seda on üksikult iga inimese elu. Mis on jäänud kirjutamata, see on ka paratamatult kadunud. Seejuures poleks vaja hellitada auahnust, et kõik peaks trükitama. Paljugi võiks jääda käsikirjadesse, kui nad ainult õigel ajal juhitaks avalikesse arhiividesse. Sellega oleks teadus täiesti teenitud. Kitsama tähendusega mälestuskäsikirju võidaks säilitada perekonna- või sugukonnaarhiivides, mida meilgi on soovitatud asutada.

Mida enam häid memuaare, seda inimlikum, tihedam ja sügavam saab ajalookirjutus.

Muidugi tuleb mälestused, kui neid tahetakse tarvitada allikmaterjalina, kriitiliselt läbi katsuda, määrata nende usaldatavuse ja objektiivsuse kraad. Ajaloolased suhtuvad memuaaridesse teatava õigustatud umbusuga, sest neis sisaldub tihti lõpmatu palju isikuloolisi ja asjalisi vigu. Peale selle ja peale paratamatu subjektiivsuse on memuaaride üldiseks puuduseks veel, et nende kirjutaja endale harva seab objektiivset teaduslikku eesmärki, et tal enamasti ei ole seks tööks korralikku ettevalmis-

tust ega läbimõeldud põhivaateid. Kriitikul tuleb küsida ja selgitada, mis motiividel on asunud memuaare kirjutama, — kas õiglasest kohusetundest oma kogemusi ja nägemisi teatada ja säilitada, või tahetakse teistele õpetust jagada või ennast kaitsta ja õigustada. Vastavalt võib eraldada biograafilisi, didaktilisi ja apologetilisi motiive. Iga laad toob kaasa eri laadi eksimusi. Esimene hindab ehk enda isiklikku osa liiga tähtsaks või ta vaatenurk võib olla vildak. Kes tahab olla teiste kasvataja ja õpetaja, see ei saa juba *a priori* olla objektiivne. Apologetikul on ikka oma isekad motiivid, mis tingimata väärendavad ta mälestusi (kujutlegem näit. kõrvaletõrjutud kibestunud poliitiku memuaare). Tuleb tundma õppida autorit, arvestada ta iseärasusi ja kalduvusi (täpne või korratu, objektiivne või subjektiivne vaim jm.), ta mälutüüpi, realiteeditunnet, ühiskondlikku ja parteilist kuuluvust ning maailmavaadet, isegi ta usku, rahvust, riik-kondsust. Temperamendi kohaselt leidub memuaarikirjanikel kalduvust tõelisust ilustada või inetumaks teha. On autor tuntud kohusetruu, pedantselt täpse mehena, siis väärivad tema mälestused suuremat usaldust kui tuuletallaja memuaarid. Kuid et memuaarides kõige soodsamate eelduste juureski täit objektiivsust raske on saavutada, seda näitab see, et isegi teadlikud pihtimused pole vabad tahtmatust võltsimisest, seisku see siis kas või teatavas afektatsioonis. Usaldatavuse kraad oleneb ka sellest, kas isik on olnud ainult sündmuse pealtnägija või sellest osavõtja, oleneb muidugi vaheaja pikkusest elamuse ja üleskirjutamise vahel ja ka sellest, kas sel vaheajal on autoril olnud murrangulisi läbielamisi ja meelsuse muutusi. Memuaaride kui allikmaterjali usaldatavust on võrreldud tunnistajate avaldustega kohtutoimetuses, mis tihti on hoopis vastukäivad. Nii on memuaarideski mälu petlikkus, eelarvamused, tähtsussuhete mittetabamine (sääsest elevant või elevantist sääsk), alateadlik, aga mõnel juhul ka teadlik ja sihilik tõsiasjade väänamine tavaline. Seda pole ka imestada, kui isegi ametlikke dokumente ja akte on võltsitud. Ja nii, nagu on koostatud võltsürikuid, on kirjutatud väljamõeldud memuaaregi — muidugi Prantsusmaal¹³⁾.

Nii peab põhjalik kriitika selgitama memuaaride kui ajalooallika faktilise tõepärasuse. Meie memuaarid on seni kriitiliselt läbi töötamata ja nende allikaväärtus täpselt hindamata. See on vaevarikas töö ja nõuaks iga teose kohta eriuurimust ega ole lootustki kõike viimseni selgitada.

13) Literaat Soulavie septses rea võltsmemuaare Prantsuse revolutsiooni ajast.

Oleme rõhutanud memuaarkirjanduse tähtsust eri teadusladele ja neist eeskätt ajalooale. Aga memuaarkirjandusel on ka suur veetus lugemismaterjalina. Maades, kus memuaarkirjandus enam on levinud, ammutavad laiemad hulgad oma ajaloo-teadmised ajalehe kõrval peamiselt memuaaridest. Igatahes on see kõige loetavam liik ajalookirjandust. Memuaarides on isiklikult läbi elatu, tõesti sündinud loo, konkreetsete pisiasjade võlu ja nad rahuldavad sageli ka kirjanduslikku, psühholoogilist ja muusugust huvi. Ja sellele huvile tuleb vastu tulla, juba sellestki vaatekohast ja teadmisest, et rikkas vaimus ja rikkas elus peitub teadmisi ja kogemusi, mis võivad olla väga mitmes suhtes tähtsad ja kasulikud kaasaegseile ja järglastele. Nende kogemuste ja püüdmuste avaldamine isikliku jutustuse kujul aitab luua vaimset osasaamist ja kontinuiteeti sugupõlvade vahel.

Ometi kannab meie oma memuaarkirjandus praegugi veel algelisuse ilmet, kuigi tal on üks voorus, et ta läinud aastani oli peaaegu sajabrotsendiliselt algupärane. Võib-olla on meie senine memuaarkirjandus neid vaimseid alasid, kus võõrmõjusid ja võõraid eeskujusid suhteliselt kõige vähem on märgata. Aga just selles võib muude eespool riivatud, meie omast arengust ja kultuurist tingitud põhjuste kõrval peituda üks meie memuaarkirjanduse kiduruse lisapõhjusi, et on vähe olnud selle liigi meistritööde eeskuju-andvat ja viljastavat ergutust. Šeepärast tuleb tervitada algatusi, mis taotleavad maailmakirjanduse valitud memuaarteoste kättesaadavaks tegemist meie publikule, kuigi peab rõhutama, et senised avaldused ja kavad meid veel kaugeltki ei rahulda.

Meie eesmärgiks peaks olema rikkaliku ja kõrge tasemega algupärase ja tõlkelise memuaarkirjanduse väljaarendamine. Algupärase memuaarkirjanduse tõusule saame kaasa aidata selgitustööga, nõudmisega ta järele ja kõigi muude vahenditega, millega me muidu oma kirjandusliku, kunstilise, teadusliku loomingu taset tõstame; tõlke-memuaaride soetamine aga vajab vaid soliidset kirjastuslikku organiseerimist, enne kõike asjatundlikkude ja süstemaatiliste kavade koostamist. Selle ürituse poolt kõnelevad tugevad argumendid. Isegi populaarsete ajalugude abstraktsusse ja teaduslikkusse kalduv kuivus, esituse asjalik tihedus ja kokkuvõtlikkus ei tõmba suuri hulki. Küll aga tõmbaks neid memuaaride isikulisem, intiimsem, konkreetsem, jutustavam laad. Nii algupäraste kui praegusel momendil eriti tõlke-memuaaride rohkearvulisem ilmumine aitaks tugevasti kaasa ajaloo populariseerimiseks, viies rahva sekka kodumaa ja eriti üldajaloo tundmist. Siin peitub tähtis missioon: rahva silmaringi

avardada ja kodaniku poliitilist kasvatust tõsta, mille poolest meie teistest demokraatlikkudest maadest maha oleme jäänud, missuguse mahajäämise üheks põhjuseks kindlasti on rahvaliku ja huvitava ajaloolise kirjanduse nappus, eriti üldajaloo alal.

(Lõpp.)

August Palm.

TÕSIELULISI ELEMENTE PEDRO KRUSTENI ROMAANIS „VEHKLEMÕISA AEDNIK“¹⁾.

Nii mõnegi teose kohta on öeldud: kahju, et see on ainult fantaasia. Tõelisuse veetlus pole loomulikult tuhmunud ka tänapäeval. Sellest johtub, et objektiivset tõepärasust pakkuv täitsa keskpärase väljenduslike väärtustega memuaariline teos võib olla teinekord haaravam ning kestvamalt huvialune kui nii mõnigi viimisteldud ilukirjanduslik teos.

Paljud autorid eelistavad siiski ühel või teisel põhjusel memuaarilise ainekogu kunstilist ümberkujundamist. Sellised teosed (mainigem siin näit. Fr. Tuglase „Väikest Illimari“) võivad tavalisest kunstiliselt, kaotavad aga alati tunduva annuse „tõestisündinud lugude“ igivanast võlust. Nad ei suuda enam kaugelgi niivõrd rahuldada iga inimese juures loomulikult esinevat objektiivse tõelisuse tunnetamise tarvet, kui seda võib puhas memuaarteos, hoolimata et nende kunstiline tõelisus on haarav, tervikuline ning usutav.

Tõsielulise külje valgustamine memuaarilise ainekoga ilukirjanduslikus teoses võiks niisiis anda juurde arvestatavaid lisaväärtusi. Eriti on see kehtiv teoste kohta, kus esitatakse peidetult üldkultuurilise tähtsusega isikuid ja nendega seotud olustikutingimusi.

Pedro Krusteni 1936. a. ilmunud romaan „Vehklemõisa aednik“ kuulub viimast liiki teoste hulka ja seda võrdlemisi suurel määral. Loominguliseks tõukejõuks ning ainesalveks on olnud siin kirjanikule eeskätt ta varased rikkalikud noorusmälestused elust Muraste mõisas Harjumaal mõned aastad enne Maailmasõda ja Maailmasõja algupäevil. Mälestusi esineb tihedalt kogu teose ulatuses ja need on edasi antud olulist tabavalt, silmapaistva üksikasjalisuse ning täpsusega. Arusaadavalt on teose kunstikavatsus siiski ühelt poolt dikteerinud valiku tegemise — eeskätt on kasutatud tegevuse arendamise huvides dünaamilisemaid sündmusi —, teiselt poolt teinud paratamatuks ka mitmed vabaloomingulised täiendused, mõnede seikade ajalised ja kohalisedki ümberasetused, piiramise isikute kujutamises jm.

Romaani peategelaseks on kirjanik valinud oma isa Jaan Krusteni (romaanis aednik Jaak), kelle elukäiku Muraste mõisas aednikuna, elamusi ja iseloomu ta kujutab, hoolimata aine intiimsusest, tunduva üksikasjalisuse ning objektiivsusega. Meie silmade ette kerkib omapärane mõisateenija kuju, kes veel kannab täit aukartust mõisahärra ja mõisatraditsioonide vastu, olugi need ilmsesti väärad ja alandavad, aga kelle loomupärane leidlikkus ning huumorimeel võimaldavad pääseda nii mõnestki kitsikusest ja lastesse edasi kandudes saavad tugevate, omapärase isiksuste aluseks.

1) Järgnev kirjutis rajaneb eeskätt andmeile, mis on saadud kirja teel autorilt, osalt aga ka kunagistest juhulistest suvitusvestlustest Kuressaares kunstnik-karikaturist Otto Krusteniga tema ja ta omaste elust Murastes, Harku vallas Harjumaal.

See, kuidas aednik Jaak leidlikult pääseb pea paljastamise kohustus-
sest mõisahärraga rääkides (ta nimelt ütleb, et olevat keisrigagi kõnel-
nud — soldatina — müts peas, ja ega siis härra või end enamaks pidada),
samuti mõisahärra hirmutamise määratsemise ja oma poegade mahanotti-
mise lubadusega on muu kõrval tõestisündinud ja väga iseloomulikul
lood. Härrat salaja üle kavaldada, tema naiivsust ning muidki nõrkusi
kasutada peidetud hubase üleolekutundega enese heaks — see on nupuka
„kärneri“ hästimõistetavaks käitumisviisiks. Teisi, radikaalsemaid
enese kehtima paneku ja väljendumise võimalusi ei saa oodatagi liht-
salt kohusetundlikult mõisateenijalt, kelle heaolu olenes kõigiti täiel
määral mõisasaksast. Kui ta pojad julgevad siiski näidata avalikku
vaenu ning ajavad vahekorra mõisasakstega teravaks, saab konflikt isa
ja poegade vahel paratamatuks, kuigi see tegelikult ei võtnud nii tera-
vat kuju, nagu kujutatakse romaanis. — Poegade äraajamiseni kodust
pole Jaan Krusten siiski läinud.

Üldse on Jaan Krustenit näidatud romaanis kinnisemana ning ran-
gema, kui ta tegelikult oli. Ta teist külge — lõbusust, sõnakust ja
nalja-armastust — pole romaanis, autori enese arvates, küllalt valgus-
tatud.

Romaani lõpposas erineb Jaagu elukäik Jaan Krusteni omast märksa
tunduvamalt kui eespool, kus erakordsemadki sündmused, nagu Jaagu
tagaajamine Räitsa poolt, on võetud tõsielust. Mõisa rüüstamist, aed-
niku põgenemist mõisast ega koera kägistamist pole tõeliselt olnud, küll
aga teatav konflikt madrustega ja mõisa külastamine Jaan Krusteni
poolt mõned aastad peale sealt lahkumist. Tõelist põhja on osalt ka
ühe poja (romaanis Reemeti) surnuks pidamisel. Nimelt oli Pedro
Krusten Vene kodusõja ajal kolm aastat Venemaal, ilma et temast oleks
olnud isal ja vendadel mingit teadet. Teda peeti siis surnuks.

Reemeti huvitavas kujus pole autor siiski kujutanud, nagu äsjaөл-
dust võiks arvata, ainult iseennast. See on kombineeritud kuju autorist
ja ta üheksa aastat vanemast vennast, üldtuntud kunstnik-karikaturistist
Otto Krustenist (surn. 23. II 1937), kusjuures viimase osatähtsust tuleb
vist küll pidada koguni olulisemaks. See on seda enam tõenäolik, et
mitmed sündmused ja seigad, mida autor on võtnud omadest kogemus-
test (näit. kaklemine külapoistega), on peaaegu niisamasagusele kujul
läbi elatud O. Krusteni poolt. Ühine olustik ja ühised iseloomujooned
on nähtavasti paljudel juhtudel andnud vendadele eri aegadelgi üsna
ühtelangevaid elamusi. Sannu kujus on enam tunda autorit, aga sessegi
kujju on kombineeritud omadusi ka teistelt vendadelt (kokku oli Krus-
teneid-vendi kuus). Nii olevat näit. Erni Krusten „Vehklemõisa aed-
nikku“ lugedes leidnud Sannus mõndagi enesest.

O. Krusteni, ühtlasi teataval määral ka kirjaniku enese kujunemis-
aastaist on antud Reemeti kuju kaudu tähelepanav ning tõetruu pilt.
Juba varakult tekivad nooris Krusteneis väljapandava mehiseus ning
julguse eod, millest arenevad välja tugevad ning iseseisvalt oma teed
rajavad isiksused. Juba varakult on neil tugevat loomupärast tungi toi-
mida vastupidiselt kujunenud harjumustele ja seda silmapaistvalt posi-
tiivses suunas. On iseloomulik, et Reemet ei valeta, kui seda talle kaas-
laste poolt soovitatakse, et hoiduda ähvardavast nahatäiest, vaid räägib
tõtt. Ta ärgranud enesetunne ei luba ennast aga ka peksa. Kepi otsast
kinni haarates hüüab ta isale „mehe moodi vastu“: „Mina ei luba
ennast peksa!“ (Lk. 13.)

O. Krustenit tuntakse juba ta varasemast noorusest väga sõnakana,
julgena, ettevõtlikuna ning humoorika vembumehena. Juba see pisi-
asi, et kui Reemet leiab pingilt sakste raamatu, asetab naljaks vahele nõge-
selehe, on teda hästi iseloomustav, olgu see tõesti sündinud või mitte.
Rohked sellelaadilised teod, mis romaanis on toodud ühenduses Reemeti
ja Sannu nimedega, on suurelt osalt võetud kirjaniku ühistest noorpõlve-

mälestustest O. Krusteniga. Mainigem siin kõigepealt magavate kanade allaraputamist sirelipöösalt (millest O. Krusten armastas veel hulk aastaid hiljem mõnuga rääkida) ja pooleldi konna söödud maasika kinkimist mõisa vanaproua poolt poistele, kes just olid endid aia parimaist maasikaist täis söönud jm.

Tõeline on olnud ka romaanis kujutatud O. Krusteni varane joo-nistamiskirg — lossitaguse platsi, mõisa teede ja muudegi kohtade täis-joonistamine, samuti heatahtliku mõisahärra ennustus, et poisist saab kord „üks hea maaler“.

Ideelisest küljest on eriti huvipakkuv Reemeti eestimeelseks ümber-kujunemise lugu, milles on samuti jälgitud tõelisust. Loomupäraselt tüse ning arenenud enesetunne, aga nähtavasti küllalt tähtsalt ka järe-romantilise rahvusmeelse kirjanduse lugemine (romaanis on mainitud E. Bornhöhe „Tasuja“ mõju) põhjustas järsu ümberorienteerumise kõigepealt O. Krusteni, aga siis muidugi ka teiste vendade vaateis. Kui algul tunti vaenu küla vastu (küla loomade kinniajaminegi on tõsielust võetud), siis hiljem muutub olukord vastupidiseks. Romaanis, lk. 140, ütleb Reemet Sannule: „Kui õieti järele mõelda, siis meie peaksime olema küla poolt ja mõisa vastu. Mõis on ahnitsenud kõik paremad maad omale, külad peavad kiratsema viletsas võsastikus ja pae peal, kus midagi ei kasva. Kes elab küldes? Meie rahvas. Tema käest on mõis paremad maad ära kiskunud. Minu arust pole see vargus, kui küla võtab midagi mõisa maa pealt!“

Selle ümberorienteerumise tulemuseks on noorte Krustenite „jul-guseharjutused“ mütsi mittemahavõtmises mõisahärraste ees, O. Krus-teni keeldumine minna mõisa jõulupuule ja isegi groteskset laadi mõisa metsa varga abistamine, mis kõik on tõeliselt olnud. Jõulupuule-mine-kust keeldumise põhjuseks on O. Krusten toonud asjaolu, et ta ei taha suudelda sakste kätt, samuti et tal polegi mõisalt saada kinki, kuna ta ei seisa mõisa teenistuses. Metsavarga abistamisest võttis O. Krusten osa mitte koos P. Krusteniga, vaid ühe oma teise vennaga. Selle sammu põhjuseks olnud poolehoid, mitte hirm, nagu kujutatakse romaanis.

Mis veel näib olevat noorile Krusteneile eriti iseloomulik, on see, et ei kibestuta, kuigi isa on olnud poegade kasvatamise sihiga nende vastu ajuti ilmsesti liiga karm. Elu osatakse hinnata ja mõista ka seda, mida ise ei pooldata; ei riputa ainelise heaolu küljes ega kaotata kergesti jalgealust. Mõistame, et O. Krusteni karikatuuregi hiljem on iseloomustanud alati olulisemalt huumor kui satiir ja et nad on esitatud enam sotsiaalsel kui puhtpoliitiliste ja isiklike vahekordade ning suhtu-miste tavaliselt teravat ning subjektiivset laadi alusel. Samast mõist-vast vaimust on kantud ka P. Krusteni „Vehklemõisa aednik“. Isikuli-selt tundeHELLA ning soojalt huumoorika suhtumise pärast, mis ei muutu teravaks ka siis, kui selleks on ilmseid põhjusi, on kaldunud autorile ette heitma koguni liigset leplikkust ja ühekiilgust. Kuna aga kõne all olevas teoses on tegemist autorile väga lähedaste isikute ja olukorda-dega, see siiski vaevalt võiks ega tarvitsekski olla teisiti.

O. Krusten, kellele „Vehklemõisa aednikku“ ette loeti ta viimaseil haiguskuudel, olevat ära tundnud ka reas kõrvalisemais tegelasis tõeli-si isikuid oma noorpõlve mõisamiljööst ja selle ümbrusest. Ka autor kinnitab, et ema Riina, mõisaomanik, valitseja ja tööpoiss August on võetud tõsielust.

Emä kohta, kelle kohta on võetud romaani muutmatult, teatas alla-kirjutatule P. Krusten järgmist: „Emä oli naljast kaugel. Ta oli äärmiselt tõsine inimene. Ta oli haiglane ja elas ainult oma lastele. Ta sõitis sageli linna vahet, kui meie seal koolis olime.“

Ta suri väljaspool kodu, kuigi mitte linnateel, vaid Suuropi punases majakas oma õe juures, kuhu ta oli läinud üksinda külla. Kõik kuus poega elasid siis linnas.

Hobuse mahakukkumine libedal jääl ja abistamine talust — on tõsielust. Sõitsin emaga, kui see juhtus.“

Ka mõisaomanik A. von Veymarn olevat olnud põhijoontes sama-sugune, kui see esineb romaanis. Tema poeg, kel olevat olnud pärast romaani ilmumist jutuajamine autoriga, teatanud, et ta olevat lugenud romaani suure lõbuga, aga pole rahul oma isa iseloomustusega. Ta öelnud: „On õige, et minu isa ei olnud huvitatud põllumajandusest, kuid ta oli mujal ettevõtlik.“ A. von Veymarn on tõepoolest tegelnud ka tööstusega, kuid P. Krusteni ei saanud arusaadavalt sellele lisajoonetele tähelepanu pöörata, vaid on kujutanud mõisahärrat nii, nagu ta esines Muraste koduses ringis. Valitseja kohta öelnud autoriga juteldes hr. Veymarn: „Aga valitseja oli just säärane, nagu romaanis!“ See asjatundlik väljendus tohiks olla küllalt veenev.

Tööpoiss August on tõeliselt olnud sama nime all ning sama tegu-moega.

Mis puutub tähelepandavasse külamees Räätsa kujusse, siis ei puudu siingi hoopis tõsieluline alus. Rääts on mitme isikuga seotud mälestustest kombineeritud kuju. Küsimusele, kuivõrd on Rääts tõsielule rajanev, vastas autor: „Nimi Rääts on tõsielust. See kuulus mehele, kellest kõneldi mõndagi hirmulugu. Kuid seda meest mina ei ole näinud. Romaani Räätsa luues seisis minu silme ees kaks kanget külameest. Nendest kahest on loodud romaani Rääts. Tõsielus oli üks see, kes käis mõisaõuel mõirgamas. Teiselt on aga võetud metsavarguse lugu ja see, et Jaak teda kartis talle poisipõlves antud keretäie pärast (aiavarguselt tabatud). Need seisid on tõsielulised.“

Hoolimata nii mitmekesiseist allikaist on Rääts romaani ilmekamaid ning meeldejäävamaid kujusid, kuigi ta üksikuis momendes, nagu võitluses pulliga mõisa õues, kipub siirduma juba väljapoole usutavuse piire, otsekui legendaarseks kujuks.

Pulli-lugu ise pole niisugusel kujul, nagu see esineb romaanis, tõeliselt olnud. Autorile on selle inspireerinud, nagu ta teatab, kolm asja-olu: „1) Mälestus mõisa suurest pullist, keda ma lapsest peast kartsin, kuid kes ei olnud eriti tige ja kellega ei juhtunud midagi erilist. 2) Isa jutt kellestki kangest mehest, kes on pulli sarvist haarates käänanud pikali. 3) Kuuldus kellestki külamehest (Eeriku Villem), kes on viinud haige pulli sauna ja see hakanud seal märatsema.“

Muid tähtsamaid vabaloomingulisi lisandusi romaanis on veel poegade ära-ajamine ning põgenemine kodust, Jaagu põgenemine mõisast ning koera kägistamise lugu, mõisa rüüstamine madruste poolt jt.

Kokkuvõttes jääb „Vehklemõisa aednik“ suurel määral memuaariliseks teoseks. Kultuuriloolise väärtusega on siin eriti O. Krusteni, aga peaaegu samal määral ka autori enese noorpõlve väga elav ning tabav kujutus. Nagu eespool märgitud, on Reemeti ja Sannu kujudega siiski seotud ka teiste vendade (eeskätt Erni Krusteni) omadusi ja tegusid, neisse on kätketud tõhusalt noorte Krustenite ühist vaimu. Romaani teemaga määratud piirid on pidanud kahjuks enesest välja sulgema paljusidki suure biograafilise väärtusega tõsielulisi sündmusi ja elamusid, mida esines loomulikult külluses nii tähelepanuerksail ja eluküllaseil nooril, kui seda olid vennad Krusteni Muraste ajajärgus. Aga selleski, mis on antud „Vehklemõisa aednikus“ tõsielulist, on palju asendamatu, värsket ja paeluvat perekonna elust, kellelt oleme pärinud rea silmapaistva andekusega kunsti-inimesi.

Bernard Sööt.

KIRJANDUSE ÜLEVAADE.

Joh. Aaviku tõlked E. A. Poe proosaepikast.

E. A. Poe: Valimik novelle. Tõlkind Joh. Aavik. „Maailmakirjandus“ nr. 6, 1937. Eesti Kirjanduse Selts, Tartu, 1937. 375 lk. Hind 4 kr.

E. A. Poe: A. Gordon Pym'i lugu. Tõlkind Joh. Aavik. „Maailmakirjandus“ nr. 6, 1936. Eesti Kirjanduse Selts, Tartu, 1936. 318 lk. Hind 3 kr. 75 s.

Joh. Aavik on tuntud E. A. Poe tõlkijana juba aastaid. Ligikaudu 700 lehekülge Poe proosaepikat eesti keeles on meile nüüd selle enam kui kolm aastakümnet kestnud huviharrastuse tulemuseks. Tähendagem aga kohe, et see ei ole siiski veel kõik, — suur hulk Poe jutustusi, nende hulgas ka meisterlikemaid, on veel alles kas tõlkimata või avaldamata. Töö täiendamiseks on tõlkijal veel ettevalmistusel novellide valimiku II köide.

Epika alal on Poe leidnud tunnustust eriti fantastiliste ning õudusjuttude autorina, kellena ta on üldist tähelepanu äratanud eeskätt inimese äärmuslike varjupoolte kujutajana. Peab aga juba alguses mainima, et Poe'd oleks vahest ebaõige pidada suurkirjanikuks selle sõna tavalises avaras mõttes. Ta huviala ja ainevaldkond liigub seks liiga kitsal alal, piirdudes peaaegu ainult mõrvade, nõdrameelsuse, suure kiindumuse traagika, valdavate erakordsete loodusjõudude, katku, sfinksi ja taevakehade maagia, mesmerismi, enneaegse matmise, salakirjade dešifreerimise, fantastiliste retkede, surma, hirmu ja muu selletaolise õuduse ja salapärasuse õhkkonnaga. On arusaadav, et tänapäeva range realiteedinõudega harjunud lugejal on seetõttu mõningaid raskusi Poe'd lugedes. Mis aga iga kirjanduseharrastajat ja kõige lihtsamatki lugejat Poe juttudes tänapäevalgi huvitab ning haarab, on faabula põnevus koos aine erakordsusega, sügavalt-tõsine suhtumine ning erakordselt asjalik, otse teaduslik süvenemine oma ainesse, missugustele omadustele liitub üksikasjadeni kaaluteldud, väga täpne, kõlarikas ning kunstipärane keel. Oma sõnalist sugestiivsust ning kõlalisi efekte taotleva keele ja loomingulise julgusega on Poe eriti oma kodumaa Ameerika kirjanduses erakordne nähtus, aga Euroopagi kirjanduses sai ta samade omaduste tõttu ussromantismi tunnustatud eelkäijaks.

Ka ülalmainitud Poe novellide valimikus on esikohal fantastilised ning õudusjutud. Neist mitmed, nagu „Kaev ja pendel“, „Punase Surma mask“ ja „Vari“, on Poe jututoodangus kõige esmajärgulisemad, meisterlikema kompositsiooni ja suure meeleolulise sugestiivsusega. Viimane neist, kolmeleheküljeline laast, evib haruldaselt emotsionaalset puanti, mistõttu selle novelleti paigutamist valimiku lõppu tuleb pidada eriti õnnestunuks. Üldist kuulsust on võitnud ka novellid „Must kass“, „Tõigad härra Valdemari juhtumis“ jt., millede täielikku nautimist nende ridade kirjutajal takistab siiski nende paigutine liiga järsk ning ilmne irdumine reaalsusest. Eriliseks fantastiliste juttude liigiks on Poe'l eriskummaliste seikluste kujutamine, mis alal esineb valimikus kaks tema parimat, „Kuldpoornikas“ ja „Laskumine Maelströmi“, millede meisterlikkus ei jäta midagi soovida. Poe vähestest armastusjuttudest esineb ses valimikus kaks, „Ligeia“ ja „Eleonora“. Mõlemad novellid on liigutavalt kaunid armastatud naiste idealiseeringud nende paratamatu hävingu leegitseva ilu paistel. Ligeia kuju on võib-olla kunagi andnud inspiratsiooni oma-aegsele J. Randvere „Ruthile“, kellega ta oluliselt sarnleb: mõlemad idealiseeringud ühendavad puhtnaiselikke veetlusi ja iseloomumeeldivusi meheliku mõistusega, mõlemad tunnevad suurepäraselt klassilisi keeli ja evivad haruldast eruditsiooni. Ligeia on kujundatud otse tulise entusiasmiga, Ruthi imetelu selle kõrval tun-

dub aga järsult kuiv-mõistuslikum ning jahedam, kui mitte öelda pedantssem.

Nii „Ligeias“ kui ka „Eleonoras“ süvendab kiindumust mõõtmatu-seni paratamatust hävingust tulvav traagika.

„Eleonoras“ kohtame Mitmevärviliste Rohtude Oru kirjelduses Poe'le eriomast maastiku-ilu kujutust, mis on tulvil täis ehedat, peent, särav-romantilist värvivuhket poeesiat, joobnustavalt sugestiivset, nagu Poe parimais luuletusteski. Tõlge, mis on tehtud igal pool suure süvenemise ning hoolikusega, suudab siin otse haruldase õnnestumisega edasi anda algupärandi keelelist heakõla ja varjundirikkust.

Maastiku-ilu kujutamine saab Poe'le mõnikord koguni omaette üles-andeks, nagu virtuoosselt värvikais ning meeleolukais, eredalt-romantilis is maastikumaalinguis „Landori mõis“ ja „Tee saar“. Ilu kujutamine küübib siin, nagu armastusjuttudeski, müstikani.

Puhast müstikat ja fantastikat sisaldavad Poe pärast surma kohtavate armastajate keskustelud, mis oma loodusteaduslike või koguni kosmiliste fantaasiate ning tavalisest abstraktsema sõnastusega äratavad siiski eeskätt ainult intellektuaalset huvi. Seda liiki esindab valimikus „Monose ja Uuna kahekõne“. Kui Poe'le on iseloomulik, et ta novellid on hästiloetavad nii intelligentsile kui ka lihtsale lugejale, kes otsib teostest eeskätt põnevust, siis tuleks ses väites teataval määral pidada erandiks tema teaduslikku fantastikat sisaldavaid jutte, mis osalt küll äratavad lihtlugejagi tähelepanu oma kalduvusega grotesksusse (nagu „Hans Pfaali kuulmatu lugu“ jt., mis kõne all olevas valimikus puuduvad), on aga laiemale üldsusele siiski liiga abstraktsed ja ebamaised.

Kriminaaljuttude eelkäijaks on Poe saanud muu seas selliste novellidega nagu „Kaksikmõrv Morgue'i uulitsas“ ja „Varastet kiri“, mis mõlemad esinevad käsiteldavas valimikus. Poe on neis ette ületanud oma järeltulijad suurepärase kompositsioonitehnika, täiusliku keelelise kunstipärasuse, talle alati omase rikka eruditsiooni ja hiilgava analüüsi-võimega.

Poe on kirjutanud veel terve rea jutte, mis taotlevad eeskätt grotesksust. „Valimik novelle“ sisaldab groteskidest eeskätt neid, mis evivad ühtlasi üsna tunduval määral ka õudust ja fantastikat („Hüppkonn“ ja „Kuningas Katk“).

„Valimik novelle“ sisaldab niisiis peaaegu kõiki Poe jutuliike ning võimaldab seega eesti lugejaskonnal saada hoolikas ning väga andekas tõlkes olulise ülevaate selle omapärase kirjaniku jutuloomingust. Nagu juba eespool mainitud, ei ole selle koguga suudetud anda veel kõike, mis Poe jutuloomingus on tähelepanuväärset. Mitmed omal alal maailma-kirjanduse parimikku esindavad fantastilised ning õudusjutud, nagu „Usheri maja langus“, „Ovaalne portree“, „Pikergune kast“, „Juhtumus Sakilistes Mägedes“, kaunid, erakordselt hingestatud, õhulised armastusjutud „Morella“, „Berenice“ ja mitmed teised ootavad alles avaldamist.

Poe jutustamisoskuse meistriteoseks on ka ta ainus romaan „A. Gordon Pym'i lugu“. Teos algab kõigiti realistliku ekspositsiooniga, kus tutvustatakse lugejat, nagu on olnud kombeks tõsielulistes romaanides, kõige asjalikumalt peategelase A. G. Pym'i esivanemate ja noorusega ja siirdutakse siis lugejale märkamatuult fantastikasse, niipea kui peategelane andub oma mereseikluste-himule, peitades laeva laadungiruumi, et salaja, vanemate teadmata kaasa teha pikemat vaalapüügiretke. Rea saatuslike juhtumite kaudu, nagu laadungiruumi väljapääsu mattumine, mäss laeval ja hävitav torm, areneb sündmusk järjest erakordsemaks ning fantastilisemaks ja teeb siis kõige äärmuslikumal kujul läbi kõik need närvepingutavad hirmu ja õuduse astmed, mida me tunneme Poe novellidest. Jutustus on esitatud raamromaanis vormis, toob Poe tava-

listele õudusaineile juurde eriti väljapaistvalt näljaõuduse, mis viib inimliha söömiseni, loomastumiseni. Romaan lõpeb viimaks teaduslikku laadi fantastikaga Antarktilise Ookeani olude kohta.

Mis Poe' l üldse, eriti aga just selles romaanis ilmneb, on haruldastelt osav loodusteaduse ja merenduse andmete sidumine kõige fantastilisemate seikadega, mis koos väga asjaliku käsitlusviisiga lähendab jutustamist õige tunduvalt tõsielule.

„A. Gordon Pym'i lugu“ sisaldab üldiselt kõiki neid väärtusi, mida oleme võinud märkida Poe novellide puhul.

Nagu Poe Valimik novelle, nii on ka tema „A. Gordon Pym'i lugu“ Joh. Aaviku hästiõnnestunud tõlkes kõigiti teretulnud teos. Seda enam, et Poe proosaepikal kõigis tema liikides ei puudu põhjanev kirjandusloolinegi väärtus. Tuleb ju Poe'd tema roimajuttudega pidada eelkäijaks kuulsale Conan Doyle'ile ja teadusliku fantastikaga hüülanud Jules Verne'ile, kes teda küll mitmeti täiendavad, aga ei ületa. Oma loomingu jõult, julguselt ning kunstipärasuselt on Poe oma järglastest üle.

Pärast Poe'd on fantastiliste ja õudusjuttude kirjutamist küllalt palju ja innustunult harrastatud eriti saksa romantikute poolt, aga mis Poe'd neist järsult eraldab, on tema erakordne oskus oma kõige ebamäärasemaidki aineid käsitlevaid fantastilisi jutte sulgeda täiuslikult lõplikku kunstivormi. Tema kohta on õigusega öeldud, et ta oskab kujutada ka kõige ebamäärasemaid pilvi teravais pildes (E. Engel). Seki suhtes väärrib Poe tutvustamist eesti publikule.

Mis J. Aaviku tõlkeis Poe'st pälvib veel erilist tähelepanu, on nende uuenduslik keel. Neis on leidnud rakendamist J. Aaviku enese juhitud keeleuuendusliikumise viimase ajajärgu olulisemad uuendused nii sõnavara kui ka morfoloogia ja süntaksi alal. Kui selles kõik pole vastuvõetav (nende ridade kirjutajale ei meeldi neologismid nagu laupima tähenduses sõna kuulma, lurnidus tähenduses silmakirjalikkus ja mõned teised, milledele on omane äratada sisult sobimatuid assotsiatsioone), siis vähemasti suurem osa J. Aaviku aastatepikkusest kogemusrikkast innustunud tööst peaks väärima meie haritlaskonna tõsist tähelepanu ning arvestust. Kui keeleuuenduse kõrgesti hinnatavas positiivses mõjus meie keele arengusse lähemas minevikus ei saa enam keegi kahelda, siis ei tohiks põhjust olla seda teha ka olevikus. Tõlked Poe'st annavad õige soodsa võimaluse tutvuda uuendustega nende praktilises teostuses ja lugedes neid raskusteta õppida. Raamatute lõppu on asetatud sõnastik ja keelelisi seletusi.

Kõne all olevate tõlgete puhul väärrib lõpuks märkimist veel asjaolu, et tõlkija ei ole põlanud vaeva ega tüli raamatuile võõrnimede häaldamise juhatusel ja rohkete sisu seletavate märkuste juurdelisisemisel, mis põhjalikuma süvenemise puhul nii rikkaliku ja erialalise eruditsiooniga teostes nagu Poe omad on lugejale hinnatavaks vastutulekuks.

Bernard Sööt.

„Nobeli Laureaatide“ III sari. K/ü. „Loodus“, Tartu, 1937/38.

Käesolevas sarjas esinevad 10 autorit kogusummas 15 köitega, kusjuures poola kirjanikule H. Sienkiewicz'ile üksinda on pühendatud kolmandik sarjast (5 köidet ajaloolist romaani: „Tule ja mõõgaga“ I—II, „Uputus“ I—II, „Pan Volodyjowski“). Inglise ja ameerika kirjanikest on esindatud J. Galsworthy („Üle piiri“), S. Lewis („Dr. Arrowsmith“) ja E. O'Neill („Kariibide kuu“). Sakslasi esindab G. Hauptmann romaaniga „Atlantis“, prantslasi A. France („Punane liilia“), taanlasi H. Pontoppidan („Surnute riik“ I—II), norra kirjanikke B. Björnson („Mary“), rootsi kirjanikke V. von Heidenstam („Karl XII sõjakaaslased“) ja itaalia omi L. Pirandello (teosega „Vana Jumal“).

Tekib küsimus, kas on talitatud õigesti Sienkiewicz'i suhtes, andes talle nii palju kõiteid sarjast. Kahtlemata oleks võitnud mitmekesisus, kui S. pikema ajaloolise teose asemel oleks esitatud mõnd seni tõlkimata laureaati. Avalikes raamatukogudes kummatigi on S. teos sageli nõutav raamat, millele põnevusega on oodatud jäрге. Teise ajaloolise teosena esineb sarjas V. v. Heidenstami „Karl XII sõjakaaslased“, mis on saanud juba õige üksikasjaliku arvustuse osaliseks mag. J. Väinaste poolt ajakirjas „Varamu“ nr. 3, 1938.

Kaaluvam osa sarjast on pühendatud psühholoogilisele romaanile, missugusesse žanri kuuluvad näit. „Punane liilia“, „Üle piiri“, „Atlantis“, „Mary“, „Surnute riik“ ja ka „Dr. Arrowsmith“, viimane küll pigem olustikuromaan Ameerikast.

Anatole France'i armastusromaan „Punane liilia“ on süzeelt lähedane d'Annunzio selletaoliste romaanidele. Laiaulatuslikumate probleemide puudumise tõttu ei küüni aga nimetatud teos autori mate loomingu tasemeni. Romaan ei haara meid seevõrra hingeeluliste elamuste sügavusega kui kaunilt esitatud Firenze ja Pariisi tänavapiltidega ning paari vaimuka tõmbega joonistatud kõrvalkujudega, kellest huvitavaim on Verlaine'i jälgendav hulkur-poeet Choulette. France on satiiriline skeptik, kes ei usu mõtte ega armastuse võimu, mida viimast kinnitab ka kõne all oleva teose lõpp. „Punane liilia“ on armastusromaan — teos, milles on antud hea analüüs armukadedustundest. Armastusfaabula ise aga võtab romaanis enda alla suhteliselt märksa vähem lehekülgi kui arutlused kunstist, poliitilistest mahhinatsioonidest ja intriigidest, mis kohati on otse sõltumatud teose kunstilis-ideoloogilisest ülesehitusest. Romaanis võetakse ka terava arvustuse alla kolmanda vabariigi sotsiaalsed ja poliitilised olud.

Renessansiaegse kunsti pooltest kuulus Firenze moodustab tausta armastuse avantiüridele, linnavappi kuuluv punane liilia (mille järgi on romaan nimetatud) on sümboolseks lilledelinna enese kui ka armastuse embleemiks. „Punase liilia“ kui elurõõmu sümboli najal kordab France oma teoseis sageli esinevat teemat — tunderõõmu teemat. Autori tavaline skeptitsism aga on põimitud järgmisse paradoksi: tundeline armastus — kauneim, mis inimese üldse on leiutanud —, puhkedes õitsele võidutsevas kulminatsioonipunktis, hävitab iseenda armukadeduses, mis on ta paratamatuid kaaslasi.

John Galsworthy romaanil „Üle piiri“ on mõningaid sarnaseid jooni eelneva teosega. Mõlemad on kunstnikuromaanid, pakkudes tugeva tundemaailmaga tüüpe, erinevaid tavalistest äripäeva-inimestest. „Üle piiri“ on soravalt kirjutatud armastusromaan, paiguti õige romantiline ja teatava kinoliku maiguga mõnedes stseenides. Selles romaanis puudub täiesti Galsworthy'le nii omane ironia. Üksiktüübid, nagu väga inglispärane Winton, boheemlaslik rootslane Fjorsen, tantsijanna Wing ja peakuju Gyp, on joonistatud ilmekalt. Gypis kujutab autor uhket ja iseteadvat naist, kes toob suurele armastusele ohvriks kõik seltskondlikud eelarvamused. See on G. lemmikkujusid, naine, kes on veendunud oma tunnete ja neist sõltuvate tegude ehtsuses, kellele on ükskõik seltskonna vali kohtumõistmine.

Björnstjerne Björnson, norra sotsiaalsete ideede eestvõitleja, rahva lemmikkirjanik, suur idealist ja rahvuslane, annab „M a r y's“ oma moodsaima probleemromaanil, selgitades armastuse osatähtsust naise elus. Meeldesööbivalt idüllilised norra maastiku- ja perekonnapildid, kõrvutatud suurlinliku Pariisi kirjeldustega, perekondlike suhete ja naise idelleerimine — kõik see kokku annab nauditava teose B. arvurikkas loomingus.

Taani naturalismi esindaja Henrik Pontoppidan eitab oma loomingus teravalt romantikat ja illusioone. Nii purustab ta oma kunstipäraseis teoseis looduse, õne ja armastuse illusioone, viimaseid just

„Surnute riigis“. Käesolevas romaanis autor kujutab ideaalide purunemist Taani kõrgemais seltskonnakihtides. P. on äärmiselt vaheda sulega kirjanik, suur rahva manitseja, mehise karm. Ometi armastab ta oma maad ja rahvast, kelle tulevik on talle eriti südamelähedane.

Gerhart Hauptmanni „Atlantis“ ei erine palju autori muust loomingust, pakkudes nagu ta teisedki teosed normaalelust teatud määral kõrvale kalduvat tüüpi, eraklikku, üksildast tõetsijat. Peategelases kujutatakse tugevaid vastuolusid praktilise reaalinimese ja tunde- hella, rahuldamatu isiksuse vahel. Peategelane, Ameerikasse rännanud saksa arst, on tahtejõuetu, saatusele alistuv tüüp, kelle hinges konfliktid on vältimatud, kes selleks, et leida oma õiget „mina“, peab läbima sügavaid kriise ja puhastustuld. „Atlantis“ on ühtlasi propagandaraamat Saksamaale, millega võrreldes Ameerikat kujutatakse hiiglaäri kambana, kus tõsine kunst, teadus ja kultuur on alles söötis. Liialdatult idealiseerib autor Saksamaad, kus lokkavat vaimu ja meelsuse õilsus. Seetõttu on teos paiguti õige pateetiline ja õõnes. Mõjuvamaid peatükke raa- matus on ookeaniauriku hukkumine tormis, muus osas aga nokitsetakse igasugu pisiasjade kallal.

Sinclair Lewis'i „Dr. Arrowsmith“ on kõnesoleva sarja parim teos, kuigi vahest mitte niisama jõuline ja uudne kui „Babbitt“ ja „Peatänav“. Autori vaated Ameerika seltskonnale on meile juba tuttavaid eelnimetatud teoste kaudu. Ent siingi kuulutatakse vabalt mõtleva, tugeva isiksuse vaimset ülekaalu materiaalse maailma üle. Teose pealkiri viitab arstiromaanile, kusjuures peategelase nimi Arrowsmith on valitud tagamõttega. Selle nime taga otsime võitlejanatuuri ja me ei pettu. Sisserännanud saksa professori eeskju tiivustab noort Arrowsmith'i teaduslikule uurimistöele inimkonna teenistuseks. Kapitali võim, Ameerikat valitsev jumal mammon, kes kehabub ka Arrowsmith'i varakas naises, meelitab viimase õigelt teelt kõrvale. Nii ei ole A. enam oma vaba aja peremees: õpetlasest saab palgaline töö- tegija. A. on aga sündinud õpetlaseks, ta käristab kõik sidemed äritseva maailmaga ja jätkab teaduse teenimist lihtsas laboratooriumis, kaugel inimestest.

„Dr. A.“ on teravmeelne satiir Ameerika seltskonna pihta, arvustades ameeriklase naiivsust, reklaami- ja populaarsuseiha. Teos tabab elu otse südamesse, esitab ameerikalikku õige mitmekülgselt, andes muigava ironiaga kujutatud pildi ameeriklase pealiskaudsusest.

Eugene O'Neill'i „Kariibide kuu“ pakub 7 ühevaatuslikku näidendit, mille keskpunktiks on saatuslik võim — meri. Need lühinäidendid on pigem dialogiseeritud meeolupildid kui draamad, mis osutavad oma lavatehnilistes kirjeldusteski autori lüürilis-retoorilisele andele, kõnelemata dialogist, mis on karmilt realistlik ja tugevasti murdeline peale selle. Kõikide tegelaste iseloomustuses on märgata teatavat patoloogilist joont. Seal on joomisele andunud madrus Smitty („Kariibide kuu“), kes ei suuda unustada temast loobunud mõrsjat, on hullunud kapten Bartlett („Seal, kus rist on“), kes usub kaljukindlalt aaretesaariesse kaugel meredel. Seal on vaalapüüdja („Õli“), kes ei suuda taluda mõtet, et peab koju tagasi pöörama tühjate tünnidega, ja ohverdab ennem vaalapüügile oma naise mõistuse. Neisse lühinäidendisse kõigisse on poetunud saatus, olgu see surm („Teel itta Cardiffi“), olgu need allveelaevad ja miimid („Tsoonis“), olgu see röövimisiha või südametis, mille ohvriks langeb heasüdamlikkus („Pikk teekond koju“).

Luigi Pirandello novellivalimik „Vana Jumal“ esitab üksnes mürdosa autori rikkalikust novellitoodangust, milliseid on ilmunud umbkaudu 400. Need lühinovellid kirjeldavad peaaegu kõik Sitsiilia talupoegi ja buržuad, omades naturalistlikku põhitooni ja pessimistlikku maailmavaadet. P. kujutab meelsasti erakordseid juhtumeid, joonistades oma kangelasi sageli selliselt, et nad mõjuvad karikatuuridena. Neis

harukordseis ja groteskseis situatsioones mängib suurt osa saatuse ironia, selles maailmas valitseb egoism ja madalad instinktid, seal puudub kangelaslikkus ja idealism.

P. looming on väga lõunamaine, tema kujutatud sitsiillane impulsiivne hetkeinimene, täis passioone ja kirgi.

Kahe viimase teose puudustena märgiksime sisujuhatuse puudumist kummaski, mis raskendab märksa nende valimikkude kasutamist. Keeleliselt on teoseisse poetunud üksikuid ebajärjekindlusi ja vigu, kusjuures käesolevad read ei võta tõlkeid võrrelda algupäranditega. Näit. tarvitatakse „martriiks“ pro „märtriiks“, „musketeri“ pro „musketäri“, „Liège“ pro „Liège“ jne. Kui tarvitada vorme nagu „võidetamatuks“, miks siis ka mitte „arusaadamatuks“ pro „arusaamatuks“, jne.? Järjekindlust pole ka sõna „kahhelkivid“ tarvitamisel; mõnes teoses esineb „kahvel“, teises „kahhel“ jne., kuna tuleks eelistada vormi „kahhel“, et mitte segada sõnaga „kahvel“ (söögiiriist).

Lõpuks lubatagu märkus paberi kohta. Halfapaber on küll väliselt kaunis, kuid sobiv vaid erakogudesse. Avalikes raamatukogudes näiteks on osutunud nimetatud paber nii pudevaks, et ei kannata teiskordset köitmist.

Mall Jürma.

Gunnar Gunnarsson: *Õndsad on lihtsameelsed.* „Põhjamaade Romaane“ IX. Eesti Kirjastuse Kooperatiiv, Tartu, 1937. 330 lk.

Sügava mõtlikkusega ja tundelisusega on kirjutatud see raamat.

Oma jutustuses viib autor meid kaugele põhja, oma kargesse üksildasse sünnimaale — Islandile. Reykjavík'is — saare pealinnas areneb romaani sündmustik, haarates endasse seitse saatusrasket päeva taudliku influentsa ajal. Teose peategelane arst Ellidagrimur peab meeletlikku võitlust taudi levimise vastu. Kõik see surma ja meeleheitlõud, mida ta kohtab neil päevil, ei suuda murda ta vastupanu, samuti mitte ta endise sõbra ja kolleegi Pall Einarssoni armukadedusest tingitud pilkav vaenulikkus — seni, kuni ta usub oma naise murdumatusse truudusse. Kuid Pall Einarssoni ja Ellidagrimuri naise Vigdise vaheline varasema tutvuse järelkõla, milles on lahenematu tunde painajalikkust mõlemapoolses ulatuses, kujuneb saatuslikuks kõigile kolmele neist. Mingi naiselik-deemonlik, hullutav tundeelamus kihutab Vigdist hoidma Pall Einarssoni oma kiindumuslikus kütkes seda enam, et viimane omalt poolt ei jaksa sellest vabaneda, või õigemini ei püüagi seda — üsna teadlikult. Tekib üha kasvav pingsus Ellidagrimuri ja Vigdise vahel. Ja kui nädala viimase päeva õhtul Ellidagrimur väsinuna ja ülekurnatuna pöördub ambulantsist koju ja leiab sealt eest Pall Einarssoni, katkeb ta ja jõud ja ta vaim murdub hullumeelsusse. Selle sündmuse karmi tõelikkuse traagilisusest vapustatuna vabaneb Vigdis lõplikult oma varasema tunde painajalikkusest. Ta jookseb muulile, et lõpetada oma elu. Kuid pöördub tagasi murdumatus kindluses jääda ootama oma meest. „Kui ta peaks paranema, peab ta mind siit eest leidma. Pean ootama — ma pean ootama... Niipea kui tema läheb, järgnen talle — miski ei pea mind selles takistama... Sinna, kus ta on praegu, ei pääse mina. Aga kui ta pöördub tagasi — või sureb — peab ta mind leidma — kuhu ta iganes peaks minema...“

Keset selle sündmuse tõsidust on Pall Einarsson säilitanud oma ironilise üleoleku. Tundub, et ta on isegi oodanud Ellidagrimuri murdumist, et nõnda vallutada tema naist. Aga kui ta teose minajutustajalt Jon Oddsonilt kuuleb, et „kui Grimur Ellidagrimur ühel päeval sureb, võid järgmisel hommikul leida Vigdise rannalt“, sureb ta muie. Ta põgeneb murdunud inimesena ja lugeja ei kuule temast rohkem.

Minajutustaja, kes nähtavasti kannab autori veendumusi, pöördub siis oma üksildasse kodusse. Ta näeb oma maja ukselt, et tulesammas tulemäe kohal, „mis nüüd oli püsinud nädal aega käsitamatu viha märgina kagupoolsel silmapiiril, oli kadunud — vajunud maasse, — vajunud surma põletavasse sügavusse, kust oli tõusnudki... Selle viljatu leek oli hävitanud iseenese. Järgi oli jäänud ainult punane hõõguv mälestus — nende meeltes, kes seda olid näinud.“

Ja siis tõuseb jutustajas rahutu küsimus: „Mis jääb järgi, kui inimese süda viimaks ometi on kätte võidelnud rahu? ... Kas see nüüd sünnib kohtluses või väsimatus püüdes, väsimatus otsimises — mis jääb järgi?... Kui see leek, mille küljes valgusringina püsivad meie tunded ja mõtted, vajub ja kustub — mis jääb siis järgi? Kas jääb midagi peale näputäie tuha — mida raputada igasse tuulde? ...“

Viimase küsimuse nimel on autor võidelnud kogu selle töö vältel. Grimur on seda küsimust jaatanud — kuni murdumiseni. Pall Einarsson aga on oma õelas ükskõiksuses kehastanud selle eitavat vastust. Ning eitamisele kaldub ka autor — minajutustaja. Kuigi tema resignatsioon ei kulge sallimatusesse, vaid armastusse, kui ta võtab kokku oma mõtted: „Kui inimvaimu hüüd igaviku ja täiuslikkuse järgi on vaid edevus ja tuuletallamine. Kui ainus jumalus, millega meil on tegemist — ainus jumalus, millega meil võib kokkupuuteid olla, on headus ja armastus, mida tundma oleme võimelised. Kui meie jaoks pole teist valgust, kui vaid valgus meie endi sees. Kas siis ei või mahutada kogu tarkust, mis on meile kasuks — inimkonna kallilt saavutatud kogemuste hulka — vähestesse sõnadesse: Olge head üksteisele.“

Ei saa salata, et see veendumus, milleni autor jõuab, võrsub tema vahetust tundelisusest. Ja sellisena eostab enda vastu lugejagi hardust.

Roopi Hallimäe.

Kunstiühing Pallas 1918—1938. Kunstiühing „Pallase“ väljaanne 2. Noor-Eesti Kirjastus, Tartu, 1938.

Koguteos on välja antud „Pallase“ 20. aastapäeva puhul ja sisaldab vastavaid kirjutisi seitsmelt eri autorilt. Need lühikesed sõnavõtted pole ainult pidukõned, deklaratsioonid ja ühingu ning kooli ajalukku puutuvad märkmed, vaid käsitlevad ka kunstiprobleeme, ehkki riivamisi.

R. Kangro-Pool väidab, et esikoha kunstiloos on võitnud meil need, kes töötavad loosungi järgi „kunst kunsti pärast“ ega lasku kõrvalmõjutustesse, „milliseid eriti nüüd erilise agarusega kiputakse õpetama väljaspool otsest kunstielu“ (lk. 15). Tellimustööde näitena ta toob Vabadussõjas langenute monumendid, mille enamiku kvaliteet pole kuigi kõrge. Unustatud on siin kahjuks moment, et ka „kunst kunsti pärast“ loodud tööde hulgas leidub väga palju nurjunuid, samuti tellimustööde hulgas hiilgavaid, näiteks juhib N. Kummits oma artiklis just tähelepanu ühele sellisele tellimustööle humanistide päevilt (Ghiberti Firenze baptisteeriumi ukse reljeefid).

J. Nõmmik kirjutab: „Ühingu liikmete senine looming ei ole takerdanud ei moodsate -ismide kammitsasse ega ole libastunud uinutavasse epigoonilisse akademismi“ (lk. 9). Umbes sedasama toonitab ka N. Kummits, kes nendib, et meil -ismide kaosest, mis mujal traagilisemalt lõppes, tervena, peaaegu kõrvalseisjana on välja tuldud. Kuid üldiselt pole tänapäev soodus kunsti arengule, kuna puudub kõiki ühendav idee ja ka suurejoonelised võimalused. Halbade töövõimaluste poolest sammuvad meie väikerahva kunstnikud muidugi esirinnas. Suur osa neist loobub kunstist või tegutseb omaette, millest avalikkus midagi ei tea. Nõudeid meistriteoste järele esitab aga õigustatult iga ajajärk.

Ed. Ahas kirjutab „Pallase“ ühingu ja kooli üritusist, ta kodu- ja välismaisist suhteist teiste organisatsioonidega ja kunstiringkondadega, ta liikmete ekskursioonidest ja õppereisidest mujale, ta üritusist kunsti-albumite, piltpostkaartide, ajakirjade kunstikaasannete ning kunstinäituste näol ja lõpuks ta pidupäevadest ning leinapäevadest.

J. Genssi „Pallase osa eesti graafikas“ ja A. Matteuse „Stiiliprobleeme tänapäeva arhitektuuris“ on erialalisemad artiklid. J. Gens annab linnulennulise ülevaate „Pallases“ töötanud graafikuist. Alates A. Vabbe linoollõigete albumiga ta mainib rida teisi (Viiralt, Aren, Liivak, Mühlberg, Johansen), kes samuti andsid välja linoollõigete albumid, mida ühendas „vabbelik joon ja halb paber“, mis teoste kestvusele piirid paneb. Viiralt suundumisega puugravüüri alale hakkab viimane etendama domineerivat osa. J. Vahtra jääb üksinda oma konstruktivismi ja abstraktsusega, kuna Viiralt loob kooli. Litograafia alal on Viiralt pioneer, temale järgneb Mugasto litograafias ja puulõikes, siis praegune graafikaõpetaja Laigo, kelle puulõikeist on eriti hinnatavad ta natüürmordid. Genss tõstab ka esile mainitud kunstnike üksikuid töid.

A. Matteus ütleb tänapäeva arhitektuuri stiili kohta, et seda määratellakse peamiselt nimedega funktsionalism ja konstruktivism. Stiilitu ajastu arhitektuuris oli möödunud sajandi lõpp ja käesoleva algus. Funktsionalism ja konstruktivism on olnud esijoones lammutajad, kuid nad on ka öelnud, mida tahavad näha vana asemel. Praegu on olukord nii: Saksamaa „kroonu“-arhitektuur taotleb oma ülesehitusviisilt klassisismi, üksikvormis on ta sellest aga kaugel; Venemaa — esimesi konstruktivismi rakendajaid — on jõudnud klassisismi selle halvemas mõttes; Itaalia sammub omapärasel rada; Skandinaavia ja Soome on alati suutnud võtta paremat rahvusvahelisest arhitektuurist; ja meie oleme veel kaugel sellest, et rääkida omapärasest stiilist (lk. 34).

Albumi „kirjandusliku“ osa lõppu on paigutatud „Pallase“ üritustena toimetatud näituste nimekiri, alates a. 1934 (s. t. jätkuna eelmises albumis ilmunud nimestikule), ja näituste nimekiri, millest „Pallase“ ühing tervikuna osa on võtnud. Ahase poolt antud statistika järgi on viimase viie aasta kestel korraldatud 10 kunstinäitust, keskmiselt à 20 kunstnikku ja ca 100 tööd, seega kokku ca 1000 uudisteost (lk. 29).

Tähtsam osa raamatust on muidugi reproduktsioonid. Neid on toodud albumis arvult 31, 31-lt kunstnikult. Seega on reproduktsioonide valik enam-vähem juhuslikku laadi; tähendab, pole tahetud kedagi eriliselt välja tõsta ja pole ka iga kunstniku töist saadud esitada ilmtingimata parimat.

Ansambliisse ei taha kuidagi sobida kaks viimast asja — lavapilt ja foto kaubamajast, mille asemel meelsamini tahtnuks näha kavandit. Ka pole piltide paigutuses eri kunstiliikide segipaiskamine ja põik- ning püstvaadete kõrvutus silmale kõige rahustavamad. Kuid neid puudusi ei saa võtta eriti traagiliselt.

„Pallas“ on pidanud leppima kaunis tagasihoidliku juubelialbumiga, kuid sellegi koostamine on nõudnud palju head tahet, muuseas on kunstnikud ise maksnud klišeede eest, selle asemel et saada honorari; nähtavasti ei ole ilmaaegsed kaebed kujutava kunsti „raske saatuse“ üle. Önneks ei tarvitse meil aga hinnata ainult head tahet, vaid „pallaslaste“ võimeid, mis hoolimata kõigist trükitehnilisist jne. raskusist paistavad selgesti albumi lehekülgedelt.

Aira Kaal.

KUUKIRI

EESTI KIRJANDUS

1938

ASUTATUD 1906.

XXXII

Ilmub iga kuu lõpul, piltidega.

Tegev ja vastutav toimetaja D. PALGI.

Toimetus:

P. ARISTE (rahvaluule), H. KRUUS (ajalugu), F. LINNUS (rahvateadus), A. SAARESTE (keel), FR. TÜGLAS (kirjandus).

Käsitajade tagasisaatmiseks lisatagu postmargid ligi. Avaldatud käsikirjad hoitakse alal ainult sellekohasel soovil. Toimetus jätab enesele õiguse avaldada käsikirju lühendatud kujul.

Toimetus ja tallus: Eesti Kirjanduse Seltsi büroos, Aia 19, Tartus, telefon 6-01, avatud argipäevil kella 9—15.

Tellimishind: aastas 5 kr., poolaastas 2 kr. 50 s., veerandaastas 1 kr. 25 s., üksiknumber 50 senti. Aastakäik umb. 800 lk.

Tellimisi võtavad vastu tallus, kõik postiasutised, raamatukauplused ja Eesti Kirjanduse Seltsi usaldusmehed.

Postil kaotusiläänud numbrid saadetakse hinnata uuesti ainult siis, kui sellest on teatatud tallitusele hiljemalt kuu aega pärast numbril korrapärast ilmumisaega.

Üksiknumbrid on müügil järgmistes raamatukauplustes:

Tartus: Eesti Kirjanduse Seltsi Büroo, Aia 19, tel. 6-01.

Akadeemiline Kooperatiiv, Ülikooli 15, tel. 63.

„Noor-Eesti“ k/ü, Rüütli 11.

K/ü. „Postimees“, Suurturg 16, tel. 2-50.

O/ü. J. G. Krüger, Rüütli 11, tel. 7-60.

„Pressa“, ajakirjanduse keskladu, Rüütli 11, tel. 9-58.

Tallinnas: Tallinna Eesti Kirjastus-Ühisus, Pikk 2, tel. (20)4-49.

„Suur-Karja 23, t. (2)15-31.

K/ü. „Rahvaülikool“, Jaani 6, tel. (20)6-66.

Harju 48, tel. (2)24-49.

A. Keisermann, Kinga 5, tel. (2)14-51.

Narvas: „Pressa“, ajakirjanduse keskladu, Hermann 11.

Viljandis: „Pressa“, ajakirjanduse keskladu, Tartu 3.

Kuulutused teksti järel: lehekülj 30 kr., pool lehekülge 15 kr., veerand lehekülge 8 kr.

Varemad aastakäigud. Aastakäigud I—XII (1906—1917) on müügil otsas. Saada on aastakäike XIII—XVIII (1918/19—1924) hinnaga à 3 kr. 60 s., XIX—XXIII (1925—1929) hinnaga à 5 kr. ja XXIV—XXIX (1930—1935) hinnaga à 6 kr., nahkkõites 2 kr. kallim.

Mõningaid üksiknumbreid on saada alates 1907. aastast hinnaga 50 senti number.

Tellige raamatuid Eesti Kirjanduse Seltsilt! Saatke oma aadress nimestikkude ja tutvustajate saamiseks. Raamatukogude varustamine kõigi raamatutega. Raamatute köitmine. Nõudke tingimusi!

EESTI KIRJANDUSE SELTS

Aia 19, Tartu, tel. 6-01, posti jooksev arve 20-36.

Üksiknumbri hind 50 s.